

„Zlaté šesťdesiate“**Politický vývoj na Slovensku v 60. rokoch 20. storočia***

STANISLAV SIKORA

*Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave***Príčiny zmeny**

V 60. rokoch 20. storočia začal rigidný spoločenský systém, ktorý sa v Československu vyvinul v 50. rokoch, dostávať trhliny. Spôsobili to rôzne trendy v zahraničnopolitickej oblasti i v oblasti vnútornej politiky, charakteristické práve pre 60. roky 20. storočia. Predovšetkým sa komunistický režim v ČSSR i v ďalších štátoch sovietskeho bloku musel vyrovnáť s tzv. *treťou vlnou*,¹ u nás známou ako *vedecko-technická revolúcia*, bez akceptovania ktorej nemohol súťažiť s vyspelou ekonomikou západných demokratických krajín. Bolo totiž známe, že štáty sovietskej zóny nezachytili počiatočné trendy tzv. postindustriálnej spoločnosti – automatizácie, kybernetizácie a elektronizácie výrobných procesov. Len v ČSSR bolo začiatkom 60. rokov automatizačných prvkov vo výrobe 3 až 6 krát menej ako v USA, elektroniky 2 až 3 krát menej ako v západných krajinách, vybavenie kybernetickými zariadeniami na 1 milión obyvateľov 50 krát nižšie ako v USA a 10 až 15 krát nižšie ako v západnej Európe. V službách, doprave, spojoch a pod. bolo technické zaostávanie priam alarmujúce.² Úspešná akceptácia týchto moderných civilizačných výziev bola pre Sovietsky zväz a jeho satelity v strednej a juhovýchodnej Európe absolútne nevyhnutná, lebo, povedané slovami českého filozofa a futurologa R. Richtu, „v súčasných podmienkach súťaže dvoch sústav je vedecko-technická revolúcia procesom, ktorý sa nutne obracia proti každému, kto nedokáže držať, alebo včas vyrovnáť krok ... Na tomto poli ide o všetko“.³ Pre Sovietsky zväz a jeho satelity v strednej a juhovýchodnej Európe – vrátane

* Táto štúdia je publikovaná v rámci grantu č. 2/0103/13 – Mechanizmus fungovania komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989.

¹ Podľa amerického politológa A. Tofflera bola prvou vlnou poľnohospodárska revolúcia v neolite a druhou vlnou priemyselná revolúcia, ktorá sa začala koncom 18. storočia.

² RICHTA, Radovan a kol. *Civilizácia na rázcestí*. Bratislava : VPL, 1966, s. 64-66.

³ Tamže, s. 50.

Československa, však bola najväčším problémom skutočnosť, že akceptácia spomínaných civilizačných výziev nebola možná bez zásadnej demokratizácie režimu, takej potrebnej pre rozvoj tvorivej ľudskej iniciatívy.

Ďalším zdrojom zmien spoločenského systému v ČSSR bola druhá fáza tzv. destalinizácie, ktorá sa začala po XXII. zjazde KSSZ v druhej polovici októbra 1961.⁴ Dobovo sa nazývala „odstraňovanie kultu osobnosti J. V. Stalina“ a dnes pod týmto pojmom chápeme pokus o určitú transformáciu totalitných štruktúr socializmu sovietskeho typu bez toho, aby sa menila podstata komunistického režimu. Inými slovami, bol to vlastne pokus o odstránenie obľudných foriem teroru, ktoré charakterizovali stalinizmus, ale nie samotnej diktatúry. Pre politické vedenie ČSSR znamenala „destalinizácia“ predovšetkým požiadavku dôslednej rehabilitácie tých členov KSC, ktorí boli súdení a odsúdení vo vykonštruovaných politických procesoch v rokoch 1949 – 1954. O občanov bez straníckej príslušnosti – príslušníkov rôznych buržoáznych a maloburžoáznych tried a sociálnych vrstiev vtedy nešlo, tí boli podľa dobového chápania postihnutí „revolučnou spravodlivosťou“. Počas prvej fázy „odstraňovania kultu osobnosti“, hneď po XX. zjazde KSSZ, sa vedeniu KSC, za spomínané politické procesy plne zodpovednému, ešte podarilo odviesť pozornosť od rehabilitácií akýmsi „útekem dopredu“, zdôrazňovaním a vytyčovaním grandióznych úloh budovania socializmu a o nedlho aj komunizmu (už počas života vtedy žijúcich generácií).⁵ Teraz však už vedenie strany muselo sovietsky tlak rešpektovať. V tomto ohľade dokáže byť politika bezohľadná a neúprosná – ak dozrie čas.

Na politické pomery na Slovensku mali pomerne veľký vplyv aj udalosti, ktoré sa stali v rímskokatolíckej cirkvi. Pápež Ján XXIII. a jeho stúpenci dospeli na II. vatikánskom koncile (1962 – 1965) k záveru, že katolícka cirkev musí iným spôsobom ako predtým reagovať na svet druhej polovice 20. storočia a že voči svojim odporcom musí postupovať nie nekompromisným odsudzovaním, ale skôr milosrdenstvom, kres-

⁴ Prvá fáza tohto procesu sa začala už na XX. zjazde KSSZ vo februári 1956, kde boli tvrdo kritizované zločiny predchádzajúcej Stalinovej éry.

⁵ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 16.

fanskou láskou a miernosťou.⁶ Zmenený kurz Vatikánu našiel určitú odozvu aj u predstaviteľov KSCĽ a československého štátu: napriek tradičnej ostrážitosti a obozretnosti už katolícku cirkev nepovažovali za nezmieriteľného nepriateľa, čo viedlo neskôr k zvýšenej aktivite katolíckej cirkvi aj na Slovensku. Ekumenický rozmer II. vatikánskeho koncilu kladne vplýval aj na postavenie a činnosť nekatolíckych cirkví.

Predjarie (1963 – 1967)

Rok 1963 – rok rehabilitácií

Reformný rok 1968 nevisel kdesi vo vzduchoprázdne, nezačal sa „na zelenom koreni“, ale mal aj svoju ouvertúru, opatrnú a postupnú liberalizáciu komunistického režimu v spomínaných rokoch 1963 – 1967. Začala sa v roku 1963, počas ktorého pôsobili dve rehabilitačné komisie, skúmajúce vykonštruované politické procesy predovšetkým proti členom KSCĽ, obvineným a súdeným v rokoch 1949 – 1954. Najpodstatnejšie však bolo, že historici, právnici, filozofi, sociológovia a pod., výkonní pracovníci týchto komisií sa nezľakli A. Novotného a jeho stúpencov, ktorí sa usilovali o potvrdenie viny odsúdených, ale naopak, významnou mierou prispeli k relatívne objektívnemu a spravodlivému zhodnoteniu ich vtedajších politických zástojov. Bola to vlastne prvá významná politická porážka A. Novotného a jeho prívržencov, ktorá napokon viedla k pádu bariéry strachu pred komunistickým režimom a umožnila spomínanú liberalizáciu komunistického režimu v ČSSR.

Pravda, jednoduché to nebolo. Prvá rehabilitačná komisia, tzv. Kolderová (podľa jej predsedu D. Koldera),⁷ vyhlásila výsledky svojej činnosti na zasadaní ÚV KSCĽ 3. – 4. apríla 1963 v *Správě o porušovaní stranických zásad a socialistickej zákonnosti v rokoch 1949 – 1954*. O občiansko-právnej rehabilitácii sa v nej už pochybnosti nevyslovovali, no o politickú a najmä stranícku rehabilitáciu V. Clementisa, G. Husáka, L. Novomeského a ďalších slovenských „buržoázných nacionalistov“ sa predtým v predsedníctve ÚV KSCĽ rozpútal ostrý zápas. A. Novotný, ktorý tu

⁶ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkev na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava : Veda, 1999, s. 115, 120. Pozri tiež KÜNG, Hans. *Katolícka cirkev. Stručné dejiny*. Bratislava : Premedia Group, s. r. o., 2013, s. 205-211.

⁷ O výsledkoch rehabilitácií v roku 1963 pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie...*, c. d., s. 37-57.

mal hlavné slovo, napokon presadil „šalamúnske“ rozhodnutie: občiansko-právna rehabilitácia áno, úplná stranická rehabilitácia nie! To znamená, že sa mlčky súhlasilo s prinavrátením členskej legitimácie ako radovým členom strany, zároveň sa však potvrdilo i ch vylúčenie z ÚV KSČ – so zrejším úmyslom zahatať im návrat do aktívneho politického života. Táto nedôsledná stranická rehabilitácia bývalých „buržoáznych nacionalistov“ v KSS znamenala, že z občiansko-právneho hľadiska boli síce nevinní, ale nikto ich nezbavil rovnomennej protistraníckej úchyľky.

To, prirodzene, viedlo na Slovensku k búrkam nevôle, veď išlo o falošný pohľad na predchádzajúce emancipačné úsilia slovenského národa. K najväčšej búrke došlo na zjazde slovenských novinárov 27. – 28. mája 1963. Najmä vystúpenie M. Hyska vyznelo ako útok proti V. Širokému a bolo vlastne výzvou na jeho odstúpenie z funkcie predsedu vlády ČSSR a člena predsedníctva ÚV KSČ. V. Široký mal totiž leví podiel na vykonštruovanom procese proti slovenským „buržoázny nacionalistom“ v KSS. Hyskov prejav vyšiel dokonca aj v Pravde, tlačovom orgáne ÚV KSS, čo veľmi rozhorčilo prvého tajomníka ÚV KSČ A. Novotného, ktorý si vzal V. Širokého z utilitaristických dôvodov pod ochranu – od poukazovania na podiel viny V. Širokého bolo nebezpečne blízko k odhalienu viny A. Novotného. Zahájil preto doslovne „križiacke ťaženie“ proti slovenským žurnalistom a vtedajší šéfredaktor Pravdy O. Klokoč dostal stranický trest „pokarhanie s výstrahou“, ktorý mu vymazali až po štyroch rokoch – v júni 1967.⁸ A. Novotný sa dostal do ostrých sporov aj s prvým tajomníkom ÚV KSS A. Dubčekom, ktorý nepodporil jeho protislovenské stanoviská na mítingu stranických funkcionárov v Košiciach 12. júna 1963.⁹

Po týchto udalostiach vymenovalo 22. júna 1963 predsedníctvo ÚV KSČ na návrh predsedníctva ÚV KSS ďalšiu rehabilitačnú komisiu, tzv. barnabitskú,¹⁰ ktorá mala preskúmať oprávnenosť kritiky „buržoázneho nacionalizmu“ v KSS, vznesenej na IX. zjazde KSS v roku 1950. Podobne

⁸ SNA, f. ÚV KSS, zasadanie P ÚV KSS 2. 6. 1967, k. č. 1187.

⁹ Na spoločnom zasadaní predsedníctiev ÚV KSČ a ÚV KSS 26. apríla 1966 v Prahe A. Kapek v súvislosti s tým lamentoval: „V danej politickej situácii stačilo jedno jediné slovo prvého tajomníka na Slovensku, aby povedal ... staviam sa za referát s. Novotného. A. Dubček to však neurobil“. SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, k. č. 2380.

¹⁰ Názov dostala od bývalého kláštora barnabitiiek v Prahe na Hradčanoch, ktorý slúžil v 60. rokoch ako prepychová štátna ubytovňa, v ktorej komisia pracovala.

ako to bolo v prípade Kolderovej komisie, i činnosť barnabitskej komisie sa A. Novotný snažil ovplyvňovať: mala potvrdiť jeho názor o nevine V. Širokého a nacionalistických chybách slovenských „buržoáznych nacionalistov“. Pod farchou dôkazov obsiahnutých v preskúmaných dokumentoch však komisia potvrdila, že celá kauza „buržoázny nacionalizmus v KSS“ bola vykonštruovaná a všetci, ktorí boli na základe tohto obvinenia prenasledovaní, boli nevinní. Potvrdila to aj *Rezolúcia ÚV KSČ o preskúmaní kritiky buržoázneho nacionalizmu vznesenej na IX. zjazde KSS*, ktorú tento najvyšší stranícky orgán prijal na svojom zasadaní 18. – 19. decembra 1963. Pravda, A. Novotný a jeho stúpenci ani vtedy nekapitulovali. Do spomínanej rezolúcie presadili nielen konštatovanie o nesprávnom zameraní „*ináč nutného boja proti buržoáznemu nacionalizmu na Slovensku*“, ale aj záver, že „*celková línia národnostnej politiky našej strany, najmä pokiaľ ide o vzájomné vzťahy Čechov a Slovákov, bola v minulosti a je aj v súčasnosti správna*“.¹¹ Návrat postihnutých do politického života však zostal aj naďalej nezodpovedanou otázkou, čo vyvolalo na Slovensku opäť búrku nevôle. Stranícke schôdze na ôsmich špičkových pracoviskách bratislavskej inteligencie v januári 1964 označili formuláciu rezolúcie ÚV KSČ, že mandáty G. Husáka a L. Novomeského pre členstvo v ÚV KSČ už „vypršali“, za bezbrehý cynizmus.¹²

Slovenské národno-emancipačné úsilia

K významným zdrojom liberalizácie komunistického režimu v ČSSR patrilo aj postavenie Slovenska v spoločnom štáte s českým národom, ako aj postavenie a úloha slovenských národných orgánov v politickom systéme vtedajšej socialistickej spoločnosti. Základnú líniu vývoja národnostnej otázky v ČSSR v 60. rokoch 20. storočia určil XXII. zjazd KSSZ, ktorý sa konal v druhej polovici októbra 1961. Jeho závery boli skoncentrované v známej téze *O rozvoji a zblížovaní národov a národností*. Symptomatické bolo, že v spomínaných zjazdových materiáloch sa hojne vyskytovali také slová, ako „*komunisti nebudú konzervovať a naveky*

¹¹ Citované podľa PLEVZA, Viliam. *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*. Bratislava: Práca, 1971, s. 229.

¹² SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček. *Správa o priebehu prerokovania rezolúcie z decembrového zasadania ÚV KSČ a o politickej situácii v straníckych organizáciách bratislavskej inteligencie*, k. č. 2380.

uzákoňovať národnostné rozdiely“, pričom považovali za potrebné „s celou bolševickou nezmieriteľnosťou odstraňovať sebamenšie prejavy nacionalistických prežitkov“. ¹³ Tak sa vtedy v Sovietskom zväze vyrovnávali s odstredivými tendenciami rôznych neruských národov a národností. Na tomto mieste musíme tiež znovu pripomenúť, že v tom čase sa uvažovalo o „veľkom skoku“, v rámci ktorého sa komunizmu mali dožiť i osoby v strednom veku a že počas komunistickej spoločenskej formácie mali národy a národnosti postupne zaniknúť, zostať mal len socialistický a neskôr komunistický ľud...

Aj preto sa vedenie KSČ na čele s A. Novotným, v snahe vyriešiť raz navždy „slovenský problém“, viac ako na „zbližovanie“ národov a národností orientovalo na ich „splývanie“, a to dokonca aj z jazykového hľadiska! Podľa predstáv A. Novotného mali totiž národy v budúcej komunistickej spoločnosti postupne splývať a pretože Česi a Slováci sú si zo všetkých národov najbližší, splynú s určitým predstihom. Okrem materiálov XXII. zjazdu KSSZ sa dokonca opieral i o argumentáciu medzivojnového „buržoázneho“ čechoslovakizmu a jeho popredných predstaviteľov: *„Dnes zosmiešňujú môj prejav v Košiciach, kde som hovoril o postupnom zrastení oboch našich národov tým, že Česi si budú brať Slovenky a naopak. To nie je moja myšlienka, s tým prišiel už začiatkom 20. rokov Masaryk, od neho ju prebral Beneš a súhlasil s ňou Gottwald i Zápotocký“*. ¹⁴

Proti týmto „zbližujúcim“ či „splývajúcim“ tendenciám však čoskoro vznikol na Slovensku pomerne veľký odpor. Organizovať sa začal až v apríli 1963, keď sa stal prvým tajomníkom ÚV KSS A. Dubček. Ten už nebol, ako jeho predchodcovia V. Široký a K. Bacílek, len „politikom na Slovensku“, účinne presadzujúcim pražský centralizmus v tomto priestore. Bol už „slovenským politikom“, ktorý svojou činnosťou presadzoval politické, hospodárske, sociálne a kultúrne záujmy Slovenska. Musel však rešpektovať dobové politické realie, ako napríklad Ústavu ČSSR z 11. júla 1960, v ktorej bol zakotvený asymetrický štátoprávny model ČSSR, ako aj veľmi malé právomoci slovenských stranických a štátnych orgánov a neustálu túžbu prvého tajomníka ÚV KSČ odvolať

¹³ XXII. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Bratislava : ÚV KSS, 1961, s. 167.

¹⁴ RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava : AEP Bratislava a Ústav T. G. Masaryka Praha, 1998, s. 196. Ide o známy prejav A. Novotného v Košiciach 12. júna 1963.

A. Dubčeka z jeho funkcie a nastoliť na Slovensku predchádzajúci stav prostredníctvom vhodnej servilnej osoby.

Slovenská politická reprezentácia na čele s A. Dubčekom sa teda opatrne, ale nástojčivo usilovala orientovať na zvyšovanie právomocí slovenských národných orgánov v rámci ústavne zakotveného asymetrického štátoprávneho modelu, ktorý charakterizovala existencia ústredných československých vládnych orgánov v Prahe a akýchsi slovenských autonómnych orgánov v Bratislave, pričom zodpovedajúce české autonómne orgány neexistovali. Avšak nebolo to tak len kvôli spomínanej Ústave ČSSR z roku 1960. Koncom marca 1963 ako prvý oficiálne nastolil požiadavku federácie slovenský historik M. Gosiorovský v samizdatovej štúdii *K niektorým otázkam vzťahov Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa*, ktorú zaslal na oficiálne miesta. Pravda, ako to už v takýchto prípadoch býva, elaborátu sa zmocnili nepovolane osoby a začali s ním narábať podľa svojich predstáv a záujmov. Zakrátko začali aj zastupiteľské úrady viacerých krajín dostávať rôzne materiály, v ktorých boli citáty z Gosiorovského štúdie a ktoré požadovali federatívne štátoprávne usporiadanie ČSSR.¹⁵

Tieto skutočnosti A. Novotného natoľko pobúrili, že 6. júna 1963, tesne po začiatku zasadania ÚV KSS zatelefonoval A. Dubčekovi a kampaň okolo M. Gosiorovského štúdie označil za „nepriateľskú, namierenú proti strane a celistvosti republiky“. Dodal tiež, že „podľa toho treba s jej iniciátormi jednať“.¹⁶ Niektorí občania, zapletení do tejto aféry boli aj vyšetrovaní orgánmi ŠtB a stíhaní pre trestný čin podvracania republiky. Ostre vystúpenie A. Novotného proti Gosiorovského návrhu na federatívne štátoprávne usporiadanie ČSSR malo napokon za následok, že sa ho nikto z významnejších slovenských politikov až do roku 1968 oficiálne nedožadoval, ba čo viac, doslova sa tabuizovala možnosť čo len spomenúť slovo „federácia“. Len kdesi v „podzemí“ slovenskej politickej scény o nej aj naďalej sníval G. Husák so svojimi stúpenkami.

V rámci odolávania tlaku zameraného na zblížovanie, resp. splyvanie národov a národností venovalo Dubčekovo vedenie KSS veľkú

¹⁵ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarié...*, c. d., s. 87-89.

¹⁶ SNA, f. ÚV KSS, zasadanie ÚV KSS 6. 6. 1963. *Záznam telefonátu A. Novotného na ÚV KSS*, k. č. 1857.

pozornosť vyzdvihovaniu a oslavám dôležitých udalostí a osobností našich národných dejín. Svedčí o tom množstvo prejavov A. Dubčeka na túto tému, z ktorých najvýznamnejšie boli publikované v publikácii *Komunisti a národné dedičstvo*. Vyzdvihuje v nich slávnú tradíciu SNP, úlohu Matice slovenskej v dejinách nášho národa, pripomína 150. výročie narodenia velikánov vrcholnej fázy slovenského národného obrodovania. Štúra a J. M. Hurbana, ba i 120. výročie založenia Spolku gazdovského v Sobotišti, ktorý bol vlastne prvým svojpomocným družstvom v Európe. V prejave pri príležitosti 150. výročia narodenia L. Štúra (v roku 1965) takto vyjadril svoje stanovisko k národnostnej otázke za socializmu: „Socializmus nielenže neodstraňuje národnostné rozdiely, ale naopak, zabezpečuje všestranný rozvoj a rozkvet hospodárstva a kultúry všetkých národov a národností. Preto nesmieme prehladať tieto zvláštnosti a rozdiely, ale musíme k nim čo najpozornejšie prihliadať v celej svojej praktickej činnosti pri riadení hospodárskej a kultúrnej výstavby“.¹⁷

Vhodnou ukážkou boja za rozširovanie právomocí slovenských národných orgánov bol zápas o podobu a obsah zákona o národných výboroch, ktoré boli za socializmu miestnymi a územnými orgánmi štátnej správy.¹⁸ Už na zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ v marci 1967 A. Dubček odporúčal, aby SNR schvaľovala rozpočty národných výborov na Slovensku, čím by bola viazaná na tieto nižšie články štátnej správy a tým by sa zvýšila jej faktická právomoc. Tento návrh, podobne ako návrh, aby Bratislava mala postavenie hlavného mesta Slovenska, však neprešiel. Boj o podobu zákona o národných výboroch pokračoval aj na zasadnutí ÚV KSČ 23. – 24. marca 1967. O potrebe podriaďiť NV na Slovensku Slovenskej národnej rade a o postavení NV mesta Bratislavy diskutoval P. Colotka. Jeho diskusný príspevok A. Novotného tak rozčúľil, že počas prestávky, v kuloároch pred viacerými svedkami vyhlásil, že bolo chybou, že bol v roku 1945 prijatý Košický vládny program a že sa K. Gottwald dopustil chyby, keď súhlasil s vytvorením slovenských národných orgánov...¹⁹

¹⁷ DUBČEK, Alexander. *Komunisti a národné dedičstvo*. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie). Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 91.

¹⁸ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarié...*, c. d., s. 93-94.

¹⁹ Diskusný príspevok V. Biľaka na zasadnutí ÚV KSČ 19. – 21. 12. 1967 a P. Colotku na

Nakoniec bol zákon o NV 29. júna 1967 prijatý. Z hlavného mesta Slovenska Bratislavy nebolo nič a aj právo SNR podieľať sa na Slovensku na riadení NV bolo obmedzené absenciou práva hocičo im nariaďovať. Tento zákon bol posledným významným právnym aktom, ktorý sa pred reformným rokom 1968 dotýkal kompetencií slovenských národných orgánov. Presne kopíroval pôdorys Ústavy ČSSR z roku 1960 a asymetrického štátoprávneho modelu. Predovšetkým však demonštroval nechť stranických a vládnych orgánov čokoľvek na tomto modeli mení. A tak sa veci pohli ďalej až v roku 1968, po nevyhnutnom politickom páde A. Novotného a zásadných zmenách nielen v predsedníctve ÚV KSCĽ, ale aj v spôsobe uplatňovania politickej moci.

Čiastočná liberalizácia komunistického režimu

Občianska spoločnosť – ak o nej môžeme začiatkom 60. rokov 20. storočia v Československu vôbec hovoriť – bola v predchádzajúcom období taká zdevastovaná, že sa len pomaly prebúdzala z neskutočného sna obludných procesov sociálneho inžinierstva, kádrovania a zastrásovania. Priemerný občan sa pod tlakom svojich súkromných záujmov a potrieb prestal zaujímať o verejné záležitosti, čo vonkoncom nebolo predpokladom nejakej reformy spoločenského systému, ale skôr naopak, oporou totalitnej politickej diktatúry. V roku 1963 však dostala mohutný impulz v podobe prekonania bariéry strachu v súvislosti so spomínanými rehabilitáciami. V spoločnosti sa začal pociťovať politický „odmäk“, ktorý bol spočiatku viac-menej spontánny, a nebol výsledkom naplňovania nejakých reformných koncepcií. Po ostrej kritike J. V. Stalina na XX. zjazde KSSZ v roku 1956 vzniklo tiež akési „ideologické vákuum“, keď sa dosiaľ fungujúce ideologické šablóny rozpadli a nové ešte neboli k dispozícii.

Jedným z dôsledkov tohto vývoja bolo aj pootvorenie sa československej spoločnosti Západu, čo bol ďalší trvalý zdroj liberalizácie. Prudko stúpala turistický ruch, významne sa zväčšil objem zahraničných stykov vedcov i umelcov. V dovezených filmoch začala prevažovať západná kinematografia; podobné to bolo i s titulmi prekladanej krásnej literatúry i s dramaturgiou divadelných scén. Atmosféru 60. rokov významne

zasadaní ÚV KSCĽ 3. – 5. 1. 1968. Archív Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, brožované materiály zo zasadání ÚV KSCĽ.

ovplyvnili aj nové prúdy v oblasti populárnej hudby – bigbít či rokenrol. Prostredníctvom nich sa naša mládež oboznamovala so životnými pocitmi mladých ľudí v západných demokratických krajinách, pričom obstarávanie nahrávok rôznych západných skupín malo v sebe často čaro romantiky i dobrodružstva. Na scénu prišli aj divadlá malých foriem – tu sa vyskytlo najviac príležitostí ku kritike „medzi riadkami“. Hlavným výsledkom tohto vývoja bolo, že občania ČSSR poväčšine prestali porovnávať dosiahnutý stupeň spoločenského vývoja s minulosťou; hlavným kritériom sa stal okolitý západný svet. Porovnávanie týchto dvoch svetov u väčšiny občanov vyznelo v neprospech socializmu. Podobné postoje zaujímala aj mládež, ktorá už nemala historické väzby k predchádzajúcemu režimu.

Tlak prebúdajúcej sa občianskej spoločnosti, prejavujúci sa vo všetkých oblastiach spoločenského života, napokon viedol k odstráneniu spomínaného „ideologického vákuu“. Na XIII. zjazde KSČ (31. 5. – 4. 6. 1966) boli prijaté významné tézy o neexistencii antagonických tried v ČSSR, neaktuálnosti triedneho boja ako hybnej sily spoločenského vývoja a prekonaní diktatúry proletariátu, o nevyhnutnosti odstránenia „zrastania strany a štátu“ a postavenia spoločenských organizácií ako „prevodových pák“ (naopak, mali sa stať relatívne slobodnými hlásateľmi špecifických záujmov svojich členov) a napokon o potrebe budovať tzv. všeludový štát.

Trendom, ktorý významne prispel k liberalizácii tvorby politiky v *Komunistickej strane Československa*, bolo najmä tzv. vedecké riadenie spoločnosti, ktoré sa stalo v súvislosti s potrebou recipovať u nás trendy vedecko-technickej revolúcie aj akýmsi oficiálnym sloganom. V súvislosti s tým vznikali pri ÚV KSČ a ÚV KSS špeciálne poradné orgány – komisie, ktoré sa zaoberali otázkami ideológie, ekonomiky, poľnohospodárstva, problémami mládeže a pod. a svoje návrhy odovzdávali priamo vedeniu strany. Ich členmi boli poprední pracovníci vedeckých inštitúcií a vysokých škôl, z ktorých mnohí ani neboli členmi KSČ. Takto dochádzalo k obmedzovaniu moci mnohokrát nekompetentného aparátu KSČ, ktorý mal predtým monopol na vypracúvanie návrhov pre vedenie strany, ktoré ono potom poväčšine schválilo.

Na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967 vystúpil jeho prvý tajomník A. Dubček s tézou, že „*Strana neriadi spoločnosť. Strana ju vedie hlbokým*

vedeckým poznávaním vývojových úloh a ciest“.²⁰ V rámci toho už nemali byť všetky ostatné články spoločenského systému denno-denne operatívne riadené komunistickou stranou, ale mali pracovať relatívne autonómne a samostatne, pričom jednotiacim faktorom mala byť všeobecná línia KSČ (ktorá vznikla na základe vedeckých analýz potrieb spoločnosti) pretavená do vládneho programu a sústavy zákonov. Opäť je zrejmé, že pri takomto chápaní poslania komunistickej strany v socialistickom spoločenskom systéme by sa jej všemocný aparát dostal do úzadia – veď práve on sa zaoberal denno-denným operatívnym riadením celej spoločnosti.

V polovici 60. rokov sa do značnej miery zmenilo aj postavenie *Národného zhromaždenia*, najvyššieho zákonodarného orgánu ČSSR. Zatiaľ čo do začiatku 60. rokov schvaľovalo vedenie KSČ návrhy zákonov aj v textovej podobe a poslanci ich smeli už len schváliť, (!) rok 1964 bol v tomto ohľade medzníkom. Po prijatí príslušných uznesení predsedníctvom ÚV KSČ a parlamentu najvyššie orgány schvaľovali už len politické zásady významných zákonov a ich konečnú podobu pripravila vláda ČSSR a Národné zhromaždenie. Medzi československým parlamentom a vedením KSČ dochádzalo dokonca k rozporom!²¹

Napätie vznikalo i vo vzťahoch medzi *vládou* ČSSR a vedením KSČ. Nespokojnosť centrálnych orgánov KSČ s vládou ČSSR sa prejavovala v jej častej kritike, rôznych reorganizáciách a častých výmenách ministrov. Len za obdobie rokov 1963 – 1967 inicioval A. Novotný výmenu 26. ministrov. Týmito opatrenia mi sa mali zastrieť koncepčné chyby stranického centra.²² V polovici 60. rokov, v súvislosti s pripravovanou ekonomickou reformou, pracovali vo vládnych orgánoch už poväčšine odborníci,

²⁰ SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 25. – 26. 5. 1967. Referát A. Dubčeka *Niektoré otázky práce strany na Slovensku a upevňovania jednoty socialistickej spoločnosti*, k. č. 1874. Na „pohovore“ u A. Novotného 5. – 6. decembra 1967 A. Dubček túto tézu vysvetľoval nasledovne: „Politické vedenie ... má rozhodnúť o tom, či z hľadiska ekonomického, politického a iného je nutná výstavba hydrocentrály, to patrí do sféry vedenia. Ale keď sme my v predsedníctve ÚV ... posudzovali, že nie kaskády, nie stupne, áno alebo nie derivačný kanál, to patrí do sféry riadenia odborných orgánov, vlády, ministerstiev“. Tamže, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, k. č. 2390.

²¹ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1956, 3. část*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 119.

²² ŠTEFANSKÝ, Michal. Spory o postavenie Slovenska v 60. rokoch, in *Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska*, ed. M. Barnovský, Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 40.

ktorí sa proti zásahom stranického vedenia, ako aj jeho neodborným direktívam často stavali. Boli to oni, ktorým A. Novotný adresoval rozhorčenú výčitku, že na ministerstvách sa diskutuje o správnosti stranických uznesení.²³ Pochybnosti o odbornej úrovni stranických uznesení, ako aj kritika nedostatku zodpovedajúcich znalostí v stranickom aparáte boli však bežné aj medzi najvyššími predstaviteľmi vlády ČSSR.²⁴

K hlbokým zmenám došlo aj v *Štátnej bezpečnosti*. Jej postavením otriaslo najmä uväznenie ministra vnútra R. Baráka, rehabilitácie odsúdených v politických procesoch rokov 1949 – 1954 a s ňou spojený odchod (za trest) asi 150 funkcionárov; neskôr aj proklamácie o všeludovom štáte namiesto diktatúry proletariátu a novej podobe triedneho boja na XIII. zjazde KSČ. Od roku 1964 sa činnosť ŠtB mala čoraz viac zameriavať na vonkajších nepriateľov a ich dokázaných domácich pomocníkov. Zároveň sa končilo s dovtedajšou orientáciou na „domácich nepriateľov“, alebo tzv. vnútorné bázy (rôzne „nepriateľské“ triedy a sociálne skupiny, ktoré režim predtým považoval za a priori nebezpečné). V súvislosti s tým došlo tiež v druhej polovici 60. rokov k rapidnému poklesu trestných činov, ktoré režim predtým považoval za závažné (vyzvedačstvo, velezrada, vlastizrada, rozvracanie republiky, teror, záškodníctvo, sabotáž a pod.). Kým v roku 1955 bolo kvôli nim vyšetrovaných vyše 1100 osôb, v druhej polovici 60. rokov už len niekoľko desiatok. A napokon, po rokoch 1962/1963 rýchlo klesal aj počet tajných spolupracovníkov ŠtB i „rozpracúvaných osôb“: V celoštátnom meradle klesol počet spolupracovníkov z 30 287 v roku 1962 na 17 455 v roku 1967; počet „rozpracovaných osôb“ klesol v tých istých rokoch z 10 973 na 3901.²⁵

Jedným z prejavov liberalizácie spoločenského života v ČSSR v 60. rokoch bolo aj postupné oživovanie *spoločenských organizácií*. Aj ich cieľom bolo dosiahnuť určité autonómne postavenie, zbaviť sa potupnej úlohy „prevodových pák“ od strany k ľudu a slobodne vyjadrovať špecifické záujmy svojich členov. Bolo už načase, pretože väčšina spoločnen-

²³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953–1956...*, c. d., s. 122.

²⁴ V tomto zmysle sú známe slová vtedajšieho predsedu vlády ČSSR J. Lenárta Z. Mlynáři: „*Si bystrý člověk, čo hladáš v „baráku“? (sídlo ÚV KSČ – pozn. autora). „Drž sa vlády. Tam sa iba tára, tu sa pracuje!“*. MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli*. Praha : Mladá fronta, 1990, s. 125.

²⁵ PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava : Veda, 2000, s. 16-32.

ských organizácií už pôsobila len formálne, ba čo viac, neplnila už ani úlohu spomínaných „prevodových pák“.

Aj najvýznamnejšia spoločenská organizácia – *Revolučné odborové hnutie* (ROH), vstúpila do 60. rokov s malou váhou a významom, pričom sa rozmáhala presvedčenie o nepotrebnosti tejto organizácie. Od roku 1962 sa však funkcionári odborov snažili o oslabenie podriadenosti aparátu KSČ a štátnym a hospodárskym orgánom. Konflikt vyvrcholil v roku 1965, keď bol z funkcie predsedu Ústrednej rady odborov (ÚRO) odvolaný odbojný F. Zupka a nahradený poslušným stúpencom A. Novotného M. Pastyříkom.²⁶ V 60. rokoch sa začal vyhrocovať aj vzťah mladej generácie ku komunistickému režimu. Odmietala existujúcu formálnosť a uniformitu mládežníckeho hnutia a vynútila si na pôde *Československého zväzu mládeže* (ČZM) diferencovaný prístup k jednotlivým vekovým, sociálnym a záujmovým skupinám mládeže – v rámci jednotnej organizácie. Veľký podiel na tom mal aj nový predseda SÚV ČZM R. Harenčár, ktorý na tomto poste v roku 1966 vystriedal dogmatického D. Futeja.²⁷ Ako prví sa začali organizovať vysokoškooláci: vo vysokoškolských centrách si zriadili vysokoškolské kluby s typickou vysokoškolskou kultúrou a zábavou.

Aj ostatné spoločenské organizácie sa v tomto období začali aktívizovať. Najmä *Zväz protifašistických bojovníkov* významne prispel k rehabilitácii mnohých nevinných ľudí. Zaktivizovalo sa aj ženské hnutie, keďže v roku 1952 bola masová ženská organizácia zrušená a hnutie živorilo v podobe existencie špičkových orgánov a ich sekretariátov. Okolnosti si vyžiadali opätovný vznik masovej organizácie, založenej na individuálnom členstve a presadzujúcej špecifické záujmy žien. K tomu sa pristúpilo v roku 1967. V roku 1952 bola zrušená aj záujmová organizácia roľníkov. Vo februári 1967 však vznikol na Slovensku *Klub poľnohospodárov*, no jeho ustanovujúci zjazd, ktorý mal byť v máji toho istého roku, úrady zakázali. Stalo sa to v rámci úsilia A. Novotného o opätovné „uťahovanie skrutiek“, ktorým chcel zastaviť politický „odmäk“, charakteristický pre obdobie „predjaria“ (1963 – 1967). A tak až v júli 1968 vznikol v Nitre *Zväz družstevných roľníkov*.

Aj funkcionári *nekomunistických politických strán* na Slovensku sa

²⁶ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953–1956...*, c. d., s. 129.

²⁷ SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 16.2. 1967. *Diskusný príspevok R. Harenčára*, k. č. 1873.

snažili zbaviť nedôstojného postavenia akéhosi bezvýznamného ornamentu na fasáde politického systému socialistickej spoločnosti sovietskeho typu. Režim totiž ich existenciu trpel len preto, aby mohol v prípade potreby poukázať na existenciu viacerých politických strán v politickej organizácii spoločnosti. V čase, keď nastúpil A. Dubček do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS (apríl 1963) sa ich členská základňa nachádzala v takom žalostnom stave, že *Strana slobody* mala už len 93 členov a *Strana slovenskej obrody* dokonca len 86. Práve na základe úsilia A. Dubčeka a jeho prívržencov vo vedení KSS došlo v rokoch 1963 – 1964 k rozšíreniu dohody Predsedníctva ÚV NF s inými politickými stranami z roku 1956 o individuálnom prijímaní členov, ktorá predtým platila len pre *Československú stranu socialistickú* a *Československú stranu ľudovú*, (pôsobili len v Čechách), aj na SSO a SSL. V súlade s touto dohodou sa začal nábor členov do oboch nekomunistických politických strán na Slovensku: k 1. marcu 1967 mala Strana slobody 264 členov a Strana slovenskej obrody dokonca 383 členov. Bolo to však stále málo a faktický politický vplyv týchto strán bol minimálny.²⁸

Ťažiskom čiastočnej liberalizácie režimu bol vývoj v *masovokomunikačných prostriedkoch*, predovšetkým v tlači. Vyplývalo to predovšetkým zo skutočnosti, že v totalitnom spoločenskom systéme, akým bol aj socializmus sovietskeho typu, mohol funkciu oponenta plniť jednak reformný prúd vnútri strany, ale hlavne verejnosť a jej rôzne zoskupenia najmä okolo novín a časopisov, ktoré v podmienkach uvoľnenejších pomerov vstupovali na scénu občiansko-politického života ako činitelia pozitívneho tlaku. K nim sa pripájali aj umelci a vedci, najmä z oblasti spoločenských vied, ktorých neznesiteľne škrtila „zvieracia kazajka“ existujúceho ideologického systému.

Z neohrozených novinárov pôsobiacich predovšetkým v *Kultúrnom živote*, *Smene*, *Pravde*, *Práci*, *Roháči*, *Smere* a pod. spomeňme aspoň J. Čomaja, H. Dzvónikovú, J. Fabianu E. Frišu, O. Fülöpa, G. Gryzlova, M. Hamadu, M. Hyska, M. Hryca, D. Herrmannovú, M. Janeka, J. Jonáka, R. Kaliského, A. Kurinu, O. Klokoča, S. Kalného, J. Košťovú, P. Ličku, E. Löbla, A. Mensatorisa, T. Michala, L. Mňačka, R. Olšínskeho, J. Pala, O. Plávkovú, M. Ruppeldta, J. Sitka, J. Špitza, P. Števčeka, M. Vároša, J.

²⁸ HLAVOVÁ, Viera. *Národný front na Slovensku v rokoch 1956 – 1967*. Rukopis, archív autora, s. 18.

Vereša a i. Z oblasti spoločenských vied najmä M. Dzvonička, S. Falfana, M. Gosiorovského, B. Gracu, G. Husáka, M. Hübla, J. Jablonického, A. Kopčoka, M. Kusého, I. Lалуhu, E. Liptáka, V. Maňáka, J. Mesároša, K. Minárika, V. Plevzu, P. Poláka, M. Strhana, J. Strinku, J. Weisera a i.

Pamätníci týchto udalostí často spomínali na „ochrannú clonu“, ktorú pred agresívnymi zásahmi A. Novotného a jeho prívržencov do slovenských masmédií vytváral A. Dubček a jeho stúpenci. Na druhej strane však v oficiálnych prejavoch často chválili „oheň a síru“ na redaktorov a prispievateľov do Kultúrneho života i iných slovenských novín a časopisov za ich „subjektivismus“, „liberalizmus“, „malomeštiacku netrepezlivosť a radikalizmus“ a iné „nesprávne názory“, kvôli ktorým nechceli vyčkať, kým vedenie strany prijme jediné správne stanovisko ku každému problému. Táto „schizofrénia“ bola výsledkom malých kompetencií slovenských stranických a štátnych orgánov na jednej strane a liberalizačných úsilí českého a slovenského intelektuálneho frontu, stretávajúcej sa so silným odporom vedenia KSČ na druhej strane. Aj A. Dubček spomínal, že sa v tom čase ocitol „v krížovej palbe medzi rebelujúcimi slovenskými spisovateľmi a novinármi na jednej strane a stalinistami na druhej strane“.²⁹

V porovnaní s predchádzajúcim obdobím nastalo „oteplenie“ aj v oblasti *náboženského života*. Vyvrcholením takéhoto vývoja bol napríklad v katolíckej cirkvi III. celoštátny zjazd *Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva* (MHKD) 24. – 25. novembra 1966 v Prahe. Jeho priebeh sa úplne vymkol z rúk organizátorov, hoci orgány režimu mu venovali mimoriadnu pozornosť. Veľký ohlas vzbudil najmä prejav nitrianskeho biskupa E. Necseya, ktorý fakticky určil obsah zjazdového rokovania. Okrem iného zdôraznil, že moderná civilizácia má byť budovaná na kresťanských zásadách, pre ktoré bola ideálnym návodom encyklika *Pacem in terris* a ďalšie závery II. vatikánskeho koncilu (1962 – 1965).³⁰

Novým prvkom bola aj zmena názorov slovenskej politickej garnitúry na čele s A. Dubčekom na faktické zrušenie gréckokatolíckej cirkvi na tzv. prešovskom sobore na jar roku 1950. V uznesení predsedníctva ÚV KSS z 27. marca 1965 sa v tejto súvislosti uvádzalo: „Riešenie grécko-

²⁹ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná*. Bratislava : Nová Práca, 1993, s. 99.

³⁰ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava : Veda 1999, s. 139–140.

*katolíckej cirkvi návratovou akciou (do lona pravoslávnej cirkvi – pozn. autora) sa v roku 1950 uskutočnilo bez širokej analýzy politicko-ekonomickej situácie a cirkevno-náboženských pomerov na východnom Slovensku, bez hlbšieho rozboru súvislostí a možných následkov, ktoré uskutočnenie akcie vyvolá ... Problém gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku sa mohol riešiť obdobne, ako vo všetkých ostatných cirkvách“.*³¹

Dubček verzus Novotný

Posledná fáza „predjaria“ začínajúca sa koncom leta 1967, do značnej miery vyznela ako otvorené stretnutie dvoch osobností: prvého tajomníka ÚV KSS A. Dubčeka a prvého tajomníka ÚV KSČ A. Novotného. Pravda, obaja stáli na špici určitých zoskupení vtedajšej mocenskej elity – A. Dubček v tom čase už na čele reformných komunistov a A. Novotný na čele konzervatívnych stalinských dogmatikov. Rozpory medzi nimi boli prirodzené aj rozpormi medzi týmito zoskupeniami.

A. Novotný sa počas celého obdobia „predjaria“ (1963 – 1967) usiloval odbojného A. Dubčeka zosadiť z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS a dosadiť do nej servilného M. Chudíka, ktorý by zabezpečoval jeho politické záujmy na Slovensku, podobne ako predtým K. Bacílek.³² Jednou z bášt, o ktorú sa pritom opieral, bol aj stredoslovenský KV KSS v Banskej Bystrici na čele s jeho vedúcim tajomníkom R. Cvikom, ktorý sa údajne tešil, že Banskú Bystricu prezývali slovenskou Tiranou, Stredoslovenský kraj „slovenským Albánskom“ a jeho samého slovenským Enverom Hodžom, tupým albánskym komunistickým dogmatikom.³³ Tento R. Cvik vyvíjal v rokoch 1964 – 1966 proti A. Dubčekovi rozsiahlu denunciantickú činnosť, pričom A. Novotného neustále „zásoboval“ informáciami o tom, že A. Dubček je mäkký voči liberalistickým slovenským vedcom, novinárom a literátom, ktorí neustále podkopávajú ideológiu marxizmu-leninizmu a nadväzujú na nacionalisticko-šovinistickú

³¹ Tamže, s. 150–151.

³² Podľa V. Biľaka A. Novotný vedel, že M. Chudík má nemanželskú dcéru a tým ho neustále držal „na uzde“, podobne ako predtým V. Širokého, o ktorom zasa vedel, že počas vypočúvania gestapom v Brne roku 1941 veľa vecí prezradil... *Rozhovor s pánom Vasilom Biľakom za prítomnosti jeho zata, pána Ševca zo dňa 3. 10. 1990*, Archív Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. R-188.

³³ Na zasadaní predsedníctva ÚV KSS 27. 3. 1965 to uviedol vedúci tajomník Západoslovenského KV KSS F. Dvorský. SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1148.

ideológiu porazeného ľudáctva.³⁴

Takmer paralelne s touto „cvikiádou“ prebiehal aj proces „rozpracúvania“ A. Dubčeka Štátnou bezpečnosťou. Už v polovici roku 1964 sa A. Dubček dozvedel, že táto smutno-slávna organizácia prejavuje záujem o jeho osobu i o jeho manželku a to ohľadne ich pôsobenia v zbrojárskom podniku v Dubnici nad Váhom počas druhej svetovej vojny. Najviac ju zaujímalo, ako sa manželka A. Dubčeka dostala na oddelenie závodnej kontroly, či spolupracovala s Nemcami a pod. Aj neskôr, v októbri 1965, pokračovala ŠtB vo svojich aktivitách proti Dubčekovcom, tento krát v Topolčanoch. Tu sa zasa neznámi muži, ktorí sa predstavili, že sú z ÚV KSČ, vypytovali na ich odbojovú činnosť, ako aj na to, či A. Dubček nespolupracoval s nejakou skupinou, ktorá bola medzi odbojárův nasadená zo strany Hlinkovej gardy. Ba dokonca chceli vedieť, či A. Dubček nebol členom skupiny „Šrobár“, ktorá vraj začiatkom SNP spolupracovala so špeciálnou protipartizánskou jednotkou nemeckej armády Edelweis.³⁵

Tento raz už A. Dubček podnikol protiútok. Koncom februára 1966 zaslal A. Novotnému list, v ktorom sa okrem iného opýtal, ako je možné uskutočňovať podobné aktivity bez súhlasu a schválenia predsedníctva ÚV KSČ a požiadal, aby Ústredná kontrolná a revízna komisia KSČ ihneď vyšetrila, kto ich nariadil. Varoval tiež, že podobné praktiky znamenajú návrat na začiatok 50. rokov. Každému členovi predsedníctva bolo jasné, že za vecou je A. Novotný, ba niektorí (napr. J. Dolanský) stanovisko A. Dubčeka podporili. A. Novotný, vidiac, že naráža na silnú opozíciu, musel napokon ustúpiť.³⁶

Na zasadaní ÚV KSČ 26. – 27. septembra 1967 diskutoval zasa A. Dubček na tému, ktorou sa vtedy veľmi často zaoberal, t. j. negatívnym dopadom ekonomickej reformy (tzv. Novej sústavy riadenia národného hospodárstva) na ekonomiku Slovenska. V tomto diskusnom príspevku, ktorý navyše nebol vopred schválený predsedníctvom ÚV KSČ a samotným A. Novotným (!), presadzoval viac investícií na Slovensku, hlavne

³⁴ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarié...*, c. d., s. 138-140.

³⁵ PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 2000, s. 79, 92.

³⁶ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná...*, c. d., s. 119.

výstavbu takých výrobných podnikov v tomto priestore, ktoré by sa zaoberali finalizáciou výroby namiesto produkcie surovín a polotovarov. Tie sa potom spracúvali v Čechách a Slovensko tak prichádzalo o značnú časť pridanej hodnoty a opäť začalo zaostávať za českými krajinami v oblasti životnej úrovne. Zároveň požadoval, aby boli slovenské národné orgány vybavené väčšími kompetenciami a tým i väčšou ingerenciou voči podnikom a závodom na Slovensku.³⁷ Pravda, nech by boli jeho návrhy akokoľvek racionálne a presvedčivé, A. Novotný ich vnímal ako výplody zakukleného slovenského nacionalistu, na ktorého si treba dávať dobrý pozor. Po tomto zasadaní ÚV KSČ už bolo čoraz zrejmejšie, že čoskoro dôjde k rozhodujúcej stretnutiu medzi progresívnymi a konzervatívnymi členmi vedenia KSČ a že vyvrcholí aj osobný konflikt medzi A. Dubčekom a A. Novotným.

Stalo sa tak na ďalšom zasadaní ÚV KSČ 30. – 31. októbra 1967. A. Dubček vo svojom vystúpení „pichol do osieho hniezda“, keď požadoval, aby sa ÚV KSČ zaoberal neúmernou kumuláciou funkcií. Táto požiadavka bola nanajvýš adresná a bolo nad slnko jasnejšie, že sa týkala A. Novotného, ktorý bol nielen prvým tajomníkom ÚV KSČ a prezidentom ČSSR, ale aj predsedom Národného frontu ČSSR, vrchným veliteľom armády, a Ludových milícií a bezprostredne riadil aj najdôležitejšie oddelenia ÚV KSČ – politicko-organizačné, branno-bezpečnostné, ba i to, ktoré malo na starosti stranícku financie.³⁸ Nanajvýš rozhorčený A. Novotný proti nemu vystúpil priamo z tribúny a neskôr, už tradične, posunul Dubčekovú kritiku straníckej praxe do polohy „Česi kontra Slováci“ a opäť začal hľadať nacionalizmus vnútri strany, samozrejme v jej vedúcich orgánoch na Slovensku.

Svoj zámer exemplárne potrestať A. Dubčeka za jeho vystúpenie na októbrovom zasadaní ÚV KSČ chcel A. Novotný uskutočniť 6. decembra 1967. Vytvoril si na to špeciálnu komisiu v zložení A. Novotný, J. Hendrych, M. Chudík, M. Sabolčík a J. Lenárt, teda vymenoval si k sebe tých, ktorých považoval za svojich najdôveryhodnejších stúpcov. Na exemplárny trest však už bolo neskoro. Väčšina členov tejto komisie vôbec nebola nadšená týmto podujatím a ostro – už tradične – proti A. Dubčekovi

³⁷ SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 20. 10. 1967, k. č. 1194.

³⁸ KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín. *Československo roku 1968, 1. díl: obrodný proces*. Praha : Parta, 1993, s. 22.

vystupoval iba M Chudík.³⁹ Komisia napokon nedospela k nijakým záverom. O dva dni neskôr, 8. decembra, prijalo k tejto veci svoje stanovisko aj predsedníctvo ÚV KSS, ktoré rezolútne odmietlo akékoľvek „úchylky“ a „nacionalistické pozície“ vo svojej prechádzajúcej činnosti, ako aj v pôsobení A. Dubčeka.⁴⁰ V tom čase už nikoho nezaujímal akýsi slovenský nacionalizmus: deliaca čiara medzi komunistickými reformátormi a konzervatívnymi dogmatikmi išla pomimo národnostných hraníc.

Skutočnosť, že ho nepodporili ani jeho najbližší, A. Novotného dokonale vystrašila. Preto požiadal generálneho tajomníka KSSZ L. Brežneva, aby prišiel do Prahy intervenovať v jeho prospech. Ten naozaj aj prišiel, pobudol tu v dňoch 8. a 9. decembra, ale ani on napokon A. Novotného nepodržal. Na otázku, kto by mal byť po A. Novotnom prvým tajomníkom ÚV KSČ vyslovil známy výrok „eto vaše delo“ („to je vaša vec“), čím naznačil, že možní uchádzači o túto funkciu (J. Hendrych, J. Lenárt, O. Černík, A. Dubček a pod.), požívajú plnú dôveru sovietskeho vedenia.⁴¹ Podľa znalca „milieu“ v aparáte ÚV KSČ V. Biľaka najviac ľudí A. Novotného neskôr opustilo práve preto, že sa ho vtedy L. Brežnev nezastal...⁴²

Potom sa už začal proces riešenia evidentnej krízy vo vedení KSČ, ktorá trvala celý december 1967 a skončila sa až začiatkom januára 1968. Jeho hybnou silou bol boj medzi reformnými komunistami na čele s A. Dubčekom a konzervatívnymi dogmatikmi na čele s A. Novotným. Dlhو prebiehal nerozhodne, čo podnietilo A. Novotného a jeho stúpencov pokúsiť sa vyriešiť danú situáciu silou. Výdatne mu v tom pomáhal najmä vedúci VIII. oddelenia ÚV KSČ (pre armádu a bezpečnosť) M. Mamura, ako aj pracovník Hlavného výboru KSČ na Ministerstve národnej obrany ČSSR J. Šejna. Napokon sa však ukázalo, že zorganizovať takéto podujatie je nad sily stranických a armádnych aparátikov a špeciálna komisia, ktorá neskôr túto kauzu skúmala, skonštatovala, že „v okruhoch, armádach a iných zväzkoch neboli vydané žiadne rozkazy ani pokyny na zvýšenie

³⁹ SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, k. č. 2390.

⁴⁰ SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 8. 12. 1967, k. č. 1197.

⁴¹ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav a kol. *Rok 1968. Eto vaše delo*. Bratislava : Historický ústav SAV, Slovenský inštitút v Prahe, 2008.

⁴² *Rozhovor s pánom Vasilom Biľakom...*, c. d.

bojovej pohotovosti“.⁴³ V rámci tejto „silovej“ akcie mali byť vraj aj na Slovensku zatknutí politici neprijateľní pre A. Novotného, no zdá sa, že to boli iba fámy a dohady. Napriek tomu veliteľstvo Východného vojenského okruhu so sídlom v Trenčíne zaslalo na Vianoce 1967 všetkým podriadeným zložkám ďalekopis, v ktorom sa okrem iného uvádza: „Urobte všetky opatrenia, aby v žiadnej forme mocenské orgány (zložky armády, prokuratúry, súdy, bezpečnosť) do riešenia vnútorných vecí nezasahovali“.⁴⁴

A. Novotný, aby zabránil svojmu pádu, použil všetky bohaté skúsenosti dlhoročného profesionálneho aparátника, intrigy, úklady manipulácie a pod., dokonca aj spomínanú hrozbu ozbrojeného zásahu. Averzia voči nemu však už bola v tom čase taká veľká, že na svoju funkciu napokon rezignoval. Paradoxné je, že po toľkej politickej nenávisti, intrigách a útokoch bol na zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968 jeho nasledovník A. Dubček zvolený 100 % hlasov a napokon ho volili aj tí, ktorí proti nemu roky tvrdo bojovali...

Pokus o reformu socializmu v ČSSR v roku 1968

Vnútrostranícky prevrat spojený so zosadením A. Novotného však vo svojej prvej fáze prebiehal tak, že to ešte stále zodpovedalo režimu totalitnej diktatúry a jeho kabinetnej politike: za zavretými dverami straníckych sekretariátov, ako boj o moc v špičke straníckej byrokracie. Aj preto toto obdobie niektorí historici nazvali „januárovým tichom“.⁴⁵ V stručnej správe z januárového zasadania ÚV KSČ sa nenaznačoval žiadny obrat v politike KSČ, zdôrazňovala sa kontinuita straníckeho vedenia a aj prekvapujúca zmena na poste prvého tajomníka ÚV KSČ bola oslabená kladným hodnotením „záslužnej a obetavej práce“ A. Novotného a „významných úspechov“ v období, keď stál na čele KSČ. Zotrvačnosť v myslení a konaní členov ÚV KSČ a jeho predsedníctva zaznela naplno aj v rozhodnutí utajiť pred verejnosťou obsah ďalšieho dokumentu – rezolúcie z januárového zasadania ÚV KSČ. Bola v nej však

⁴³ Zpráva o šetření okolností souvisejících s útekem Šejny. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. D II/51.

⁴⁴ ŠTEFANSKÝ, Michal. *Slovensko v rokoch 1967–1970, výber dokumentov*. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992, s. 6. Ohľadne tejto „silovej akcie“ pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie...*, c. d., s. 149-151.

⁴⁵ KURLANSKY, Mark. *1968. Rok, ktorý otriasol svetom*. Bratislava : Slovart, 2006, s. 54.

zahrnutá požiadavka pripraviť do XIV. zjazdu KSČ (plánovaný bol vtedy na rok 1970) návrh akčného programu strany, čo zohralo v ďalšom vývoji významnú úlohu. A tak možno povedať, že zasadanie ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968 – i keď na ňom došlo k stretnutiu medzi reformnými a konzervatívnymi členmi vedenia KSČ – skutočnej reforme socializmu sovietskeho typu v ČSSR len pootvorilo dvere. Do tohto prielomu sa však čoskoro začali hrnúť sily, ktoré už mali reformné programy a zábery pripravené: rôzne vedecké tímy, organizácie inteligencie, progresívne zmýšľajúci funkcionári KSČ i jej radoví členovia, ba i niektorí pracovníci stranického aparátu. Nasledujúci mesiac február bol už v tomto ohľade oveľa bohatší.

Práve v polovici februára 1968 sa začal obrovský boom v oblasti českých a slovenských masmédií, predovšetkým v tlači. Práve vtedy totiž ideologický tajomník ÚV KSČ J. Hendrych opäť povolil vydávanie *Literárnych novín*, zastavených po búrlivom IV. zjazde československých spisovateľov koncom júna 1967. Táto skutočnosť novinársku obec doslova zelektrizovala: na rôznych mítingoch najprv v Prahe a potom v celej ČSSR novinári svorne vyhlasovali, že sa už nikdy nepodriadia cenzúre a budú písať podľa svojho najlepšieho svedomia a vedomia. Nástroj cenzúry – *Ústredná publikačná správa* – zastavil 29. februára 1968 svoju činnosť a následne, 4. marca, rozhodlo o faktickom zrušení cenzúry aj predsedníctvo ÚV KSČ.⁴⁶ Toto odstránenie „žaby z prameňa“ spôsobilo potom taký gejzír kritičkej žurnalistiky, že sa to nedá porovnať s ničím, čo sa udialo v tejto oblasti počas celej existencie komunistického režimu v Československu. Zároveň vytvorilo spoločenskú atmosféru, v ktorej sa potom všeličo udialo inak, ako to zamýšľali aj najprogresívnejší reformní komunisti. Nové vedenie KSČ bolo ešte zamestnané upevňovaním svojej čerstvo nadobudnutej moci a nevenovalo tomuto vývoju náležitú pozornosť. Neskôr, keď sa po ostrom nátlaku našich pobúrených spojencov vo Varšavskej zmluve pokúsili masmédiá opäť ovládnuť, bolo už neskoro...

Program reformy

Uprostred tohto spontánneho demokratizačného procesu, ktorý zatiaľ nebol nijakým spôsobom reglementovaný, prijali na zasadaní ÚV

⁴⁶ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970, sv. 9/1*. Brno : Doplněk, s. 436.

KSČ 1. – 5. apríla 1968 *Akčný program KSČ* (AP KSČ). Jeho úlohou bolo zásadne zreformovať v ČSSR socializmus sovietskeho typu a usmerniť spomínaný živelný demokratizačný proces do riečiska „socializmu s ľudskou tvárou“, ako sa vtedy u nás nazýval cieľ, ktorý sa mal reformou dosiahnuť: svojrázna syntéza východného socializmu a západnej demokracie. AP KSČ možno hodnotiť ako úplne prvý pokus o komplexný projekt reformy tohto socializmu v celom „socialistickom tábore“, ako sa vtedy eufemisticky označovala zóna sovietskych satelitov v strednej a juhovýchodnej Európe. Týkal sa jeho politického, ekonomického a sociálneho systému.⁴⁷

Nevyhnutnou a prvoradou podmienkou akejkoľvek demokratizácie socializmu sovietskeho typu muselo byť nastolenie demokratického režimu najprv vo vedúcom článku politického, ba i spoločenského systému – *komunistickej strane*, t. j. zavedenie skutočnej vnútrostraníckej demokracie. V tejto súvislosti sa v AP KSČ zdôraznili hlavne dva momenty: 1. „*Je neprípustné ... vytvárať okolo tých, ktorí vystúpili s odlišnými názormi atmosféru nedôvery a podozrievavosti, používať proti menšine represálie pod akoukoľvek zámienkou, ako sa to stávalo v minulosti*“. 2. Kvôli obmedzeniu moci všemocného straníckeho byrokratického aparátu považovali autori programu za mimoriadne dôležité „*posilnenie vplyvu členov strany na tvorbu politickej línie, posilnenie úlohy skutočne demokraticky volených orgánov*“.

Ďalšou nevyhnutnou podmienkou demokratizácie socialistického spoločenského systému bolo, aby vnútorne demokratická komunistická strana začala uplatňovať svoju *vedúcu úlohu* úplne novým, demokratickým spôsobom. Predovšetkým musela prestať jeho jednotlivé články považovať za „prevodové páky“ od strany k masám, naopak mala ich chápať ako slobodných predstaviteľov špecifických záujmov rôznych tried a sociálnych skupín občianskej spoločnosti a z tohto hľadiska ich považovať za *partnerov*. Tým sa vlastne koncepcia Národného frontu a uplatňovania vedúcej úlohy KSČ v ňom takmer stotožnila so stavom pred februárom 1948, čo veľmi poburovalo našich spojencov v „socialistickom tábore“.

O tom, kam až mienili zájsť reformní komunisti v oblasti politického systému, svedčí časť AP KSČ nazvaná *Deľba a kontrola moci – záruka*

⁴⁷ Ohľadne AP KSČ pozri: tamže, s. 320-359.

proti ľubovôli, kde sa načrtávali vzťahy medzi vládou ČSSR a Národným zhromaždením, t. j. medzi výkonnou a zákonodarnou mocou. Vzťahy zodpovednosti, relatívnej samostatnosti i vzájomnej kontroly tu už mali kvalitu demokratických vzťahov medzi vrcholnými štátnymi inštitúciami vo vyspelých západných demokraciách. Aj dôvod, pre ktorý sa k týmto opatreniam pristúpilo, bol jednoznačný: „*aby v celom štátnom mechanizme nedochádzalo k prílišnému sústred'ovaniu moci v jednom článku*“.

Významnou súčasťou AP KSČ boli aj prevratné opatrenia v oblasti štátoprávneho usporiadania ČSSR. V záujme odstránenia doterajšieho nevyhovujúceho stavu (asymetrického modelu) bolo podľa jeho tvorcov potrebné „*dosiagnuť zásadný obrat v štátoprávnom usporiadaní vzťahov Čechov a Slovákov ... Preto vznikla so všetkou vážnosťou potreba, aby sa rešpektovala výhoda socialistického federatívneho usporiadania*“.

V časti AP KSČ venovanej zahraničnej politike sa ešte stále spomínajú také tradičné postuláty ako úzke spojenectvo so Sovietskym zväzom a ostatnými krajinami socialistického spoločenstva, ako aj boj proti imperializmu. Objavili sa však aj nové požiadavky: aktívna európska politika ČSSR, politické riešenie krízy na Strednom východe, podpora realistických síl v Nemeckej spolkovej republike, úsilie o spoluprácu s Francúzskom, Talianskom i škandinávskymi krajinami a pod., čo nebolo vždy v súlade so záujmami Varšavskej zmluvy a hlavne Sovietskeho zväzu.

V oblasti národného hospodárstva požadoval AP KSČ nielen návrat k ekonomickej reforme z roku 1965⁴⁸ (*Nová sústava riadenia národného hospodárstva*), ktorá zavádzala regulované, socialistické trhové vzťahy, ale aj ďalšie prehĺbenie jej demokratického obsahu. Riadenie národného hospodárstva sa malo zdemokratizovať najmä prostredníctvom rád pracujúcich, ktoré mali byť občianskou zložkou vedenia jednotlivých podnikov a partnermi ich odborného manažmentu, pričom by sa tak takmer úplne eliminovala vedúca úloha KSČ v podnikoch. Povolíť sa tiež malo súkromné podnikanie vo sfére služieb.⁴⁹

⁴⁸ V roku 1967 ju A. Novotný zastavil, lebo regulovaný socialistický trhový mechanizmus robil nepotrebným až dve tretiny stranického a štátneho aparátu. Pozri bližšie MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli*, c. d., s. 92.

⁴⁹ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav. Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska. Bratislava : Prodama, 2007, s. 88-97.

Prevratné zmeny mali nastať aj v oblasti *umenia*. V AP KSC sa o tom hovorí: „*Odmietame administratívno-direktívne metódy uskutočňovania kultúrnej politiky, dištancujeme sa od nich a budeme im čeliť ... Umelecká tvorba nesmie byť podrobovaná cenzúre ... Strana bude strážiť a zabezpečovať tak slobodu umeleckej tvorby, ako aj právo na sprístupnenie umeleckých diel. Potrebnú autonómiu kultúry a umenia musí vyjadrovať aj samosprávne rozhodovanie kultúrnych pracovníkov v odbore ich činnosti*“. Odmietanie cenzúry a zdôrazňovanie slobody umeleckej tvorby, ako aj samosprávy umelcov a umeleckých zväzov – to sú už atribúty klasickej západnej demokracie.

Napriek tomu, že AP KSC obsahoval oproti predchádzajúcemu stavu naozaj prevratné zmeny, nepodarilo sa mu usmerniť politický vývoj v krajine v smere svojho obsahu. Prvoradou príčinou tejto skutočnosti bol fakt, že ho zverejnili až začiatkom apríla 1968, keď už vývoj prebudenej občianskej spoločnosti nadobudol také tempo, že sa do riečiska tohto programu nedal usmerniť – tá už bola, najmä v Čechách, vo svojich predstavách oveľa ďalej. Hektické tempo spoločenského vývoja bolo výsledkom už spomínaného rozmachu činnosti československých masmédií, ktorý sa začal v polovici februára 1968. Tak vznikla jedna z rozhodujúcich hnacích síl „pražskej“ alebo „československej“ jari: rozpor (alebo len interakcia?) medzi úsiliami reformných komunistov na jednej strane a občianskej spoločnosti na druhej strane. Čoskoro sa však do tejto hry zapojili aj novotnovskí konzervatívni dogmatici, aj renegáti z tábora reformátorov, povzbudzovaní zahraničnými, predovšetkým sovietskymi „patrónmi“.

„Pražská jar“ na Slovensku

V období „predjaria“ (1963 – 1967) sa ciele českých a slovenských reformných komunistov od seba takmer nelíšili a slovenskí reformní komunisti na čele s prvým tajomníkom ÚV KSS A. Dubčekom boli tým českým dôstojnými partnermi. Spomeňme si len na prejav A. Dubčeka na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967. Je prekvapujúco podobný Akčnému programu KSC, no odznel o 10 mesiacov skôr, v situácii, keď ešte vládol A. Novotný a z posledných síl sa snažil skonsolidovať svoje otrávené mocenské pozície.⁵⁰ No v roku 1968 sa situácia zmenila. Reformní

⁵⁰ Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava : Pro Historia, 2008, s. 54-67.

predstavitelia oboch národov sa svorne usilovali o obrodu, liberalizáciu či demokratizáciu spoločnosti, no napriek tomu medzi nimi dochádzalo k diskrepanciám, lebo pod spomínanými pojmami si predstavovali niečo iné, akoby pred oboma národno-politickými spoločenstvami stáli rozdielne ciele, ktoré chceli dosiahnuť. Kde hľadať korene tejto rozdielnosti?

Predovšetkým v skutočnosti, že asymetrické štátoprávne usporiadanie úplne vyhovovalo českému národu, pričom vládu ČSSR považoval za svoju národnú vládu a Národné zhromaždenie ČSSR za svoj národný parlament. Slováci však mali k dispozícii len symbolické autonómne orgány bez akýchkoľvek kompetencií a boli týmto stavom dlhodobo frustrovaní: vládlo sa im z Prahy. Preto sa český národ okamžite sústredil na riešenie všeobecno-demokratických otázok a slovenský národ zasa na vyriešenie štátoprávnych problémov formou spravodlivej a rovnoprávnej federácie. Politickí predstavitelia oboch národov sformulovali na podporu týchto svojich úsilí aj známe politické heslá. Česi: „*Najprvo demokracia, potom federácia*“, čo bolo pre Slovákov vonkoncom neprijateľné: vychádzajúc z historických skúseností si okamžite uvedomili, že po demokratizácii by už k federalizácii vôbec nemuselo dôjsť. Preto sformulovali „antitézu“: „*Federalizácia je imanentnou súčasťou demokratizácie*“. Priznajme si, že toto heslo je bližšie k objektívnej pravde.

A aj potom, keď už bola otázka federalizácie Československa zakotvená v Akčnom programe KSČ, dochádzalo k nedorozumeniam, ba priam politickým zápasom. Tento krát o to, aká to bude federácia. Na pôde *Odbornej vládnej komisie na vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní republiky*, vedenou podpredsedom vlády ČSSR G. Husákom sa Slováci snažili o tzv. *vol'nú federáciu*. V rámci nej mala do výlučných právomocí federálnych orgánov patriť len národná obrana, zahraničná politika, spoločná mena a správa štátnych hmotných rezerv, pričom federálny štát nemal byť v žiadnom prípade nadradený národným štátom – českému a slovenskému a ťažisko kompetencií malo spočívať práve na národných štátoch. Česi zasa požadovali „*pevnú*“ alebo „*zovretú federáciu*“, ktorá sa vyznačuje tým, že ťažisko kompetencií spočíva na federálnych orgánoch a národným orgánom prislúchajú len menej dôležité rezorty, zohľadňujúce národné špecifiká – hlavne školstvo a kultúra. Vzhľadom na to, že sídlom federálnych orgánov by bola Praha a že by v ich výkonných aparátoch aj naďalej prevažoval český

živel (v 60. rokoch pracovalo v aparáte ÚV KSC len 4,7 % Slovákov a v ústredných štátnych orgánoch ich bolo len 3,2 %),⁵¹ tak by sa de facto do značnej miery uchoval stav, zabezpečujúci českej politickej reprezentácii dominantné postavenie v štáte.

O sporných otázkach medzi českými a slovenskými expertmi napokon rozhodla v polovici októbra 1968 politická komisia predsedníctva ÚV KSC, lebo v okupovanom Československu bolo potrebné na nátlak „spojencov“ odstrániť spory medzi Čechmi a Slovákami. Prijatím ústavného zákona č. 143/1968 Zb. z 27. októbra toho istého roku sa však mnohé veci nedoriešili, viaceré otázky zostali otvorené a stali sa predmetom ďalších sporov. Zákon v danej chvíli predstavoval akýsi kompromis: Slovákom sa nepodarilo presadiť také kompetencie národných orgánov, aké pôvodne chceli; to isté sa týkalo Čechov vo vzťahu k federálnym orgánom.

Pravda, na Slovensku sa objavila aj komplikácia tohto vývoja, spor medzi „federalistami“ a „demokratmi“, t. j. medzi tými, ktorí celú demokratizáciu obmedzovali iba na dosiahnutie zákona o československej federácii a tými, ktorí chápali, že nemožno ustrnúť v tejto polohe, že federalizáciu musí sprevádzať aj dôsledná demokratizácia celého spoločenského systému. V prvom prípade sa totiž mohli ako excelentní demokrati javiť aj takí vyhranení dogmatici a konzervatívci ako V. Biľak a G. Husák, hoci nemali nijaký záujem na zásadnej demokratizácii spoločenského systému – ba čo viac, sa jej obávali. K federalizačným aktivitám ich provokovala iba túžba rozšíriť právomoci slovenského stranícko-štátneho byrokratického aparátu na úkor centra – teda aj svoje vlastné. Skutoční slovenskí demokrati, ktorí veľmi dobre chápali potrebu dôsledného postupu po oboch líniiach, t. j. aj po línii federalizácie aj po línii demokratizácie, boli sústredení okolo významných slovenských spisovateľov, akými boli D. Tataarka, P. Števček, P. Karvaš, Z. Jesenská a pod. Svoj názor na „federalistov“ najlepšie vyjadril P. Števček na konferencii slovenských spisovateľov 30. apríla 1968, kde vyhlásil, že „*deklaratívne prihlásenie sa k federácii nemôže byť dostatočným dôkazom progresívnosti, naopak, zdá sa, že myšlienka federácie sa na Slovensku ocitla v nesprávnych rukách*“.⁵²

⁵¹ RYCHLÍK, Jan. *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava : AEP Bratislava a Ústav T. G. Masaryka Praha, 1998, s. 186.

⁵² KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír –

V rámci spomínanej všeobecnej demokratizácie politického systému prebiehal v českej časti republiky búrlivý vývoj aj v nekomunistických politických stranách a v nových spoločenských organizáciách ako K 231 (organizácia politických väzňov) a *Klub angažovaných nestraníkov* (KAN), no na Slovensku bol v tejto oblasti relatívny pokoj. Naopak, hektický vývoj tu prebiehal v oblasti náboženského života, v súlade s historickými tradíciami, keďže katolícka i evanjelická cirkev stáli od konca 18. storočia na čele slovenských národno-emancipačných snáh a mali v slovenskom národe veľkú autoritu.⁵³ V českej časti republiky, kde žil jeden z najateistickejších národov na svete, to vonkoncom nebol ústredný problém danej doby.⁵⁴ Slovenská spoločnosť s napätím sledovala vývoj v kresťanských cirkvách, hlavne katolíckej, ktorá bola v minulosti najviac prenasledovaná. Už na jar 1968 sa na Slovensku rozpadli všetky štruktúry, ktoré komunistický režim sa uplynulých dvadsať rokov vybudoval vnútri cirkvi i v rôznych cirkevných inštitúciách (najmä MHKD – Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva) a v polovici apríla sa začala „zdola“ budovať nová organizácia kňazov a laikov – *Dielo koncilovej obnovy* (DKO). Prudko sa začala rozvíjať vydavateľská činnosť cirkví, výučba náboženstva, účasť veriacich na obnovených púťach a celý náboženský život vôbec. V apríli 1968 sa v Košiciach zišlo 133 gréckokatolíckych kňazov a rehoľníkov, ktorí si zvolili prípravný výbor a vyhlásili tzv. prešovský sobor z jari 1950, ktorým bola gréckokatolícka cirkev zrušená, za neplatnú. Úsilie tohto výboru, na čele ktorého stál J. Murín a ako čestný predseda biskup V. Hopko, bolo korunované úspechom: vláda ČSSR prijala 13. júna 1968 uznesenie o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi.

Špecifickým hnutím, ktoré tiež rozhybalo slovenskú občiansku spoločnosť, bolo hnutie *Alweg*, ktoré sa zasadzovalo o výstavbu moderného dopravného systému vo Vysokých Tatrách (visutá dráha). Ministerstvo dopravy ČSSR však tento projekt odmietlo, čo podnietilo občanov vytvoriť si v Štátnej banke československej konto *Alweg*, na ktoré

BENČÍK, Antonín. *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces, c. d., s. 78.*

⁵³ Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968–1971.* Bratislava : Typoset Print, 2013, s. 42–46.

⁵⁴ Pozri bližšie HALÍK, Tomáš. *Co je bez chvění, není pevné.* Praha : Lidové noviny, 2002, s. 227.

potom slovenskí občania posielali peniaze, šperky, zlato a pod. Bol to naozaj svojrázny prejav demokratizačného a národno-emancipačného pohybu na Slovensku. V polovici augusta 1968 dosiahlo konto Alweg stav 5 335 894, 61 Kčs. Neskôr sa v súvislosti s majstrovstvami sveta v lyžovaní 1970 vo Vysokých Tatrách presadil konkurenčný systém rekonštrukcie TEŽ (Tatranská električná železnica) a peniaze na Alweg sa použili na výstavbu modernej základnej školy v partizánskej obci Nemecká (okres Banská Bystrica), v ktorej bolo po potlačení Slovenského národného povstania umučených 800 až 900 protifašistických bojovníkov.

Spory so spojencami a invázia vojsk Varšavskej zmluvy

Vývoj v Československu, prirodzene, naši spojenci vo Varšavskej zmluve ostro sledovali a ich útok na reformnú líniu KSČ na seba nenechal dlho čakať. Stalo sa tak najmä na summite vedúcich predstaviteľov komunistických a robotníckych strán Bulharska, ČSSR, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR 23. marca 1968 v Drážďanoch. Rokovanie hneď na začiatku vyhlásili za tajné a medzi prítomnými sedelo, ako nástroj hrozby a nevyberavého nátlaku, množstvo sovietskych maršalov a generálov. Vedúci predstaviteľ NDR W. Ulbricht napokon v úvodnom referáte oznámil, že jediným bodom porady je posúdenie situácie v Československu. Prekvapený a nepripravený A. Dubček (pôvodne sa malo diskutovať o ekonomických otázkach), ktorý dostal slovo ako prvý, sa zmohol iba na nesmelé konštatovanie, že o politickej situácii v ČSSR by mohol obsérne informovať až po jej dôkladnom posúdení na zasadaní ÚV KSČ a požiadal prítomných, aby situáciu v ČSSR neposudzovali podľa rôznych „výstrelkov“, ku ktorým došlo v uplynulých dvoch mesiacoch.⁵⁵

Vzápätí na schôdzke zavládla atmosféra ako na stredovekom cirkevnom koncile, na ktorý predvolali nositeľov kacírskych myšlienok, aby ich podrobili zdrvivúcej kritike. Väčšina prítomných (okrem maďarského predstaviteľa J. Kádára) vyhlásila, že vývoj v ČSSR nadobudol kontrarevolučné rysy a W. Ulbricht zakončil svoj prejav prorockým výrokom: „*Bud' bude v Prahe poriadok, alebo musíme urobiť rozhodujúce opatrenia*“.⁵⁶ Táto skutočnosť napokon zmobilizovala sily našej delegácie

⁵⁵ Záznam z porady šesti bratrských stran v Drážďanech (23. 3. 1968) vypracovaný s. V. Bilákem. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. D IV/34 B.

⁵⁶ Tamže.

(okrem A. Dubčeka a V. Biřaka v nej boli aj O. Černík, J. Lenárt a D. Kolder), ktorá jednotne odmietla tvrdenie spojencov, že v ČSSR je kontrarevolúcia a obhajovala kurz obrody socializmu. Zásluhou tohto postupu sa napokon vedúci predstavitelia „bratských strán“ uspokojili s ubezpečením, že KSČ udrží moc v Československu vo svojich rukách.

Pravda, hneď na to, začiatkom apríla 1968 sa uskutočnilo zasadanie ÚV KSČ, na ktorom prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček nielenže obhajoval januárový demokratizačný proces, ale kladne zhodnotil aj rozmach spontánneho ľudového hnutia a významnú úlohu československých masmédií. O „protisocialistických“ a „protisovietskych“ silách sa zmienil iba okrajovo, čím vlastne závery drážďanského summitu odmietol. A navyše, práve na tomto zasadaní ÚV KSČ bol prijatý Akčný program KSČ, ktorý bol tvrdou kritikou aktuálneho brežnevovského neostalinizmu. V tejto situácii došlo k ďalšiemu „umývaniu hláv“ popredných predstaviteľov KSČ a ČSSR, tento krát v Moskve 4. – 5. mája 1968. Sovietski predstavitelia tu vystupňovali svoju kritiku reformného procesu v Československu, pričom konštatovali, že kontrarevolúcia prebieha pokojne, „plazivo“, z čoho vznikol v danej dobe frekventovaný výraz „plazivá kontrarevolúcia“. Na rozdiel od drážďanských rokovaní, kde československá delegácia pôsobila viac-menej jednotne a bránila demokratizačný proces, v Moskve už došlo k významnému diferenciačnému aktu: prvý tajomník ÚV KSS V. Biřak tu vyjadril plné porozumenie pre sovietske obavy. Týmto aktom fakticky opustil rady reformných komunistov a stal sa jedným zo zakladateľov krídla „neokonzervatívcov“ vo vedení KSČ (na rozdiel od pôvodných novotnovských konzervatívcov).

Májové rokovania v Moskve však na vedúcich predstaviteľov KSČ zapôsobili veľmi mocne, čo viedlo k pokusu o konsolidáciu situácie v strane a československej spoločnosti na zasadaní ÚV KSČ 29. mája – 1. júna 1968. Na rozdiel od aprílového zasadania ÚV KSČ, kde za hlavné nebezpečenstvo pre demokratizačný proces vyhlásili konzervatívno-dogmatické sily a pravicové nebezpečenstvo bolo len sekundárne, tu to už bolo naopak: vyhlásil sa „boj na dvoch frontoch“, pričom prvoradým nepriateľom už boli pravicové a antisocialistické sily. V závere svojho referátu však A. Dubček vyhlásil: *„Nemáme dôvod dať sa vyprovokovať k zmene januárového kurzu. Naše pozície v spoločenskom, štátnom i hospodárskom mechanizme sú i naďalej rozhodujúce. Ide však o to, aby sme nevytvorili priestor*

nesocialistickým, alebo dokonca kontrarevolučným silám“.⁵⁷

Po tomto zasadaní ÚV KSČ došlo k prirodzenej reakcii hlavne českej občianskej spoločnosti a českých radikálnych reformných komunistov na jeho závery. Dozrelo v nich presvedčenie, že môžu viesť k spoločenskému regresu a k recidíve predjanuárového stavu. Na požiadanie skupiny vedcov skoncipoval preto český spisovateľ a publicista L. Vaculík manifest *Dvetisíc slov*, ktorý bol v českej tlači uverejnený 27. júna 1968. Tento dokument mal zmobilizovať obyvateľov ČSSR k zvýšenej aktivite na podporu reformného procesu, jeho ďalšieho pokračovania a prehlbovania. Jeho znenie nebolo v tom čase ničím mimoriadnym a v masmédiách sa bežne uvádzalo takmer všetko, čo bolo jeho obsahom. Pravda, bola tam jedna stať, v ktorej sa uvádzalo: „Ustanovujme vlastné občianske výbory a komisie ..., organizujme ... vlastnú poriadkovú službu“.⁵⁸ Oba tieto orgány až primoc pripomínali *akčné výbory národného frontu a ľudové milície*, ktoré v roku 1948 výrazne dopomohli komunistom k moci, preto na ne nazerali ako na orgány potenciálneho kontrarevolučného zvratu.

Hlavne z tohto dôvodu ÚV KSČ i ÚV KSS manifest *Dvetisíc slov* odmietli. No neurobili to dosť radikálne, s dodatočným nasadením silových zložiek (armáda, polícia, Ľudové milície a pod.); jedine to by presvedčilo našich spojencov na čele so Sovietskym zväzom, že KSČ chce „kontrarevolúciu“ naozaj potlačiť. Preto Sovietsky zväz a ostatné krajiny jeho zóny túto kauzu nemilosrdne internacionalizovali a pozvali československých straníckych a vládnych predstaviteľov na podobnú schôdzku šiestich krajín Varšavskej zmluvy, aká sa konala koncom marca 1968 v Drážďanoch. Konala sa 14. – 15. júla 1968 vo Varšave. Napriek tomu, že predsedníctvo ÚV KSČ i samotný ÚV KSČ boli v tom čase už jasne diferencované na reformátorov a konzervatívcov, účasť na tomto summite odmietli. Azda sa tak stalo preto, že list sovietskeho politbyra bol napísaný obzvlášť urážlivým spôsobom, čo roztrpčilo aj konzervatívcov, alebo preto, že si nikto neprial opäť zažiť skúsenosť „drážďanského koncilu“.

⁵⁷ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Komunistická strana Československa. Prameny k dejinám československej krízy v letech 1967–1970, sv. 9/2*. Brno : Doplněk, 2000, s. 31.

⁵⁸ ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj. *Čo nebolo v novinách. August 1968*. Bratislava : Mladé letá, 1990, s. 205. Podčiarkol S. Sikora.

Naši spojenci zaslali z Varšavy československým predstaviteľom *List piatich komunistických a robotníckych strán Ústrednému výboru KSČ*, v ktorom ich relatívne kulantne upozornili na nebezpečenstvo kontrarevolúcie. Svetová verejnosť to prijala s uľahčením, že predseda len zostal určitý priestor na politické riešenie konfliktu. Vo Varšave však najvyšší sovietsky predstaviteľ L. Brežnev vyhlásil: „*Musíme zdravým silám (rozumej prosovietskym konzervatívcom vo vedení KSČ – pozn. autora) povedať, že sme im pripravení poskytnúť akúkoľvek mysliteľnú pomoc*“.⁵⁹ Pravda bola teda taká, že reforma socializmu sovietskeho typu v ČSSR sa práve dostala do svojej najkritickejšej fázy. Ozbrojenej invázii spojencov by vedenie KSČ mohlo predísť už len tým, že by sa samé rozhodlo ukončiť ju zásahom ozbrojených zložiek československého štátu. Toho však nebolo schopné zoči-voči nádejiam širokých vrstiev československej verejnosti, ktoré vzbudilo.

Jedným z výsledkov varšavského summitu bol aj návrh sovietskych predstaviteľov na dvojstranné rokovania najvyšších predstaviteľov ZSSR a ČSSR, ktoré sa uskutočnili v dňoch 19. júla – 1. augusta 1968 v Čiernej nad Tisou. Táto schôdzka však opäť nič nevyriešila, lebo obe delegácie zotrvali na svojich štandardných stanoviskách: sovietska opäť upozorňovala na nebezpečenstvo kontrarevolúcie, ktoré treba okamžite odstrániť a československá znovu a znovu konštatovala, že ide len o negatívne sprievodné javy zdravého prúdu reformy socializmu. Napokon sa L. Brežnev a A. Dubček dohodli, že rokovania budú pokračovať na ďalšom summite krajín socialistického spoločenstva, ktoré sa bude konať 3. augusta 1968 v Bratislave.

Bratislavská schôdzka predstaviteľov šiestich krajín Varšavskej zmluvy bola pozoruhodná hlavne z dvoch dôvodov: 1. Prijala *Vyhlásenie šiestich komunistických a robotníckych strán socialistických krajín*, v ktorom bola obsiahnutá aj známa Brežnevová doktrína obmedzenej suverenity. Tá mala ospravedlniť aj vojenskú intervenciu do jednej z členských krajín: „*Podpora, ochrana a upevnenie ... vymožeností, ktoré dosiahli národy svojím hrdinským úsilím, obetavá práca ľudu každej krajiny, sú spoločnou internacionálnou*

⁵⁹ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 4/1*. Brno : Doplněk, 1995, s. 291-292.

povinnosťou všetkých socialistických krajín“.⁶⁰ Keďže naši spojenci na čele so Sovietskym zväzom cítili, že by toto ideologické zdôvodnenie agresie pred celosvetovou verejnosťou neobstálo, veľmi privítali udalosť, ktorá sa stala na ktoromsi bratislavskom verejnom WC: agent s krycím menom Savčenko údajne odovzdal sovietskej strane známy „pozývajúci list“, ktorý podpísali A. Indra, D. Kolder, A. Kapek, O. Švestka a V. Biľak.⁶¹ V tomto liste sa okrem iného uvádzalo: „*V tejto ťažkej situácii sa obraciam na vás, sovietskych komunistov, vedúcich predstaviteľov KSSZ a ZSSR, so žiadosťou o účinnú podporu a pomoc všetkými prostriedkami, ktoré máte k dispozícii*“.⁶²

Prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček však ešte aj v tejto situácii veril, že k vojenskej invázii armád štátov Varšavskej zmluvy do ČSSR nedôjde. Naopak, nádejal sa, že predsa len dôjde k mimoriadnemu XIV. zjazdu KSČ, zvolanému na 9. septembra 1968. Tu malo dôjsť k radikálnym kádrovým zmenám a k výraznému posilneniu reformného krídla vo vedení KSČ, ako aj k prijatiu dokumentov, ktoré by urobili reformu socializmu sovietskeho typu v ČSSR nezvratnou. Takto však rozmýšľali aj sovietski predstavitelia a na zasadnutí politického byra ÚV KSSZ v dňoch 15. – 17. augusta 1968 rozhodli o invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Toto rozhodnutie si potom dalo sovietske vedenie schváliť na ďalšej schôdzi predstaviteľov „varšavskej päťky“ 18. augusta v Moskve. Kocky boli teda hodené a 20. augusta 1968 o 23.00 hod. sa začala invázia vojsk našich spojencov do Československa.

Podľa informácie náčelníka generálneho štábu Československej ľudovej armády K. Rusova z 26. augusta 1968 sa vojenskej intervencii do ČSSR zúčastnilo celkovo 27 divízií s vyše 500 000 vojakmi, z toho 12 tankových, 13 motostreleckých a jedna letecká armáda so všetkými prostriedkami. Tieto vojenské jednotky mali k dispozícii asi 6300 tankov, 2000diel, 550 bojových lietadiel vyzbrojených raketami a 250 dopravných lietadiel. Na územie Slovenska bolo v prvej etape vojenskej intervencie

⁶⁰ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 4/2*. Brno : Doplněk, 1996, s. 152.

⁶¹ KORÍNEK, Oto. *Pozývací list 1968*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006, s. 61.

⁶² Tamže, s. 83.

nasadených 48 055 sovietskych a 10 372 maďarských vojakov, ako aj jeden bulharský pluk s približne 1000 vojakmi – spolu 6 divízií s takmer 60 000 vojakmi.⁶³

Intervencia do ČSSR bola do tých čias najväčšou vojenskou akciou v povojnovej Európe a zároveň aj prvou a poslednou kolektívnou akciou vojsk Varšavskej zmluvy. Z rozboru článkov 1, 4 a 9 *Zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi štátmi sovietskeho bloku*, podpísanej 14. mája 1955 vo Varšave (*Varšavskej zmluvy*) pritom vyplýva, že zmluvné štáty sa zaviazali „zdržiavať sa vo svojich medzinárodných vzťahoch hrozby silou alebo jej použitia“, že vojenská podpora prichádzala do úvahy len ak dôjde k „ozbrojenému útoku na členskú krajinu“ a napokon, že varšavské obranné spoločenstvo je otvorené „prístupu ďalších štátov bez ohľadu na ich spoločenské zriadenie“. Historici po dôkladnom a svedomitom výskume tiež potvrdili, že Varšavská zmluva neobsahuje žiadny tajný článok, podľa ktorého by spojenci mohli svojvoľne rozmiestňovať svoje vojská na území niektorej členskej krajiny. Z toho vyplýva, že vojenská intervencia do ČSSR nemala oporu v žiadnom ustanovení samotnej Varšavskej zmluvy, o medzinárodnom práve ani nehovoriac.⁶⁴

„Normalizácia“ spoločenského systému (1968 – 1970)

Počas intervencie vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR práve zasadalo predsedníctvo ÚV KSČ, ktoré sa zaoberalo prípravou dokumentov na mimoriadny zjazd KSČ 9. septembra 1968. Okamžite na ňu zareagovalo a po hlasovaní 7 : 4 (A. Dubček, O. Černík, F. Kriegel, J. Špaček, J. Smrkovský, F. Barbírek a J. Piller za, D. Kolder, V. Biľak, E. Rigo, O. Švestka proti) prijalo vyhlásenie, v ktorom inváziu označilo ako akt „odporujúci ... všetkým zásadám vzťahov medzi socialistickými štátmi“, ktorý bol aj popretím „základných noriem medzinárodného práva“.⁶⁵ Na druhý deň, 21. augusta, prijalo svoje vyhlásenie aj predsedníctvo ÚV KSS, v ktorom sa okrem iného uvádza, že „v novovzniknutej situácii sme ... zaujali jednomyselné stanovisko podporujúce politiku reprezentovanú súdruhom Dubčekom, Svobodom

⁶³ ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska zv. VI (1945 – 1968)*. Bratislava : Magnetpress, 2007, s. 323.

⁶⁴ Citované podľa PAUER, Jan. *Vpád Varšavskej zmluvy, pozadí – plánovanie – provedenie*. Praha : Argo, 2004, s. 217, 322.

⁶⁵ ŠTEFANSKÝ, Michal. *Slovensko v rokoch 1967–1970. Výber dokumentov*, c. d., s. 188–189.

a Černíkom“.⁶⁶

Po vzore stranických orgánov odmietli 21. augusta okupáciu aj najvyššie štátne orgány – Národné zhromaždenie a vláda a toho istého dňa sa k nim pridalo aj predsedníctvo Ústredného výboru Národného frontu ČSSR. V ňom boli združené všetky politické strany a spoločenské organizácie vtedajšieho Československa; išlo teda o spoločensko-politickú organizáciu „zastrešujúcu“ celý „československý ľud“. Politický krach invázie vojsk Varšavskej zmluvy sa začal presúvať z najvyššej straníckej úrovne do ostatných článkov politického systému.

A potom prišli na rad občania. Pre okupačné vojská musela byť situácia na uliciach českých a slovenských miest doslova šokujúca. Virtuálna realita, ktorá vznikla vo vedomí spojeneckých vojakov a dôstojníkov po masívnom propagandistickom „premyšľaní mozgov“, a ktorá z nich vytvorila bohatierov, oslobodzujúcich český a slovenský ľud od domácich antisocialistických síl a ich zahraničných imperialistických pomáhačov, sa stretla s tvrdou realitou živých hradieb, zaťatých a hroziacich pästí, krikom davu i slzami zúfalstva. Zástupy ľudí s československými zástavami prúdili po uliciach medzi vojenskými vozidlami a tankami, vyvolávali heslá proti okupácii a na podporu legálnych predstaviteľov ČSSR. Základná otázka, ktorú občania kládli vojakom znela: „Prečo?“ Na priechodoch budov sa objavili transparenty, na múroch nápisy. Ťaživú atmosféru v mestách dokresľovali tankovými pásami poškodené dlažby a cesty, všadeprítomný rachot vrtníkov, občasná strelba a stopy po guľkách na omietke domov.

Občas sa tiež stalo, že napätie medzi občanmi a okupačnými vojskami prerástlo únosnú mieru a vojaci začali strieľať. Boli mŕtvi i ranení. O ich počte máme k dispozícii viacero údajov. Napríklad podľa M. Štefanského zahynulo na Slovensku v dňoch 21. – 31. augusta 1968 26 osôb a 181 bolo zranených. V celoštátnom meradle bolo podľa neho od 21. augusta do 17. decembra 1968 usmrtených 94 osôb a 345 bolo ťažko zranených.⁶⁷ Podľa P. Košického zahynulo na Slovensku v augustových dňoch 1968 21 občanov.⁶⁸

⁶⁶ Tamže, s. 189.

⁶⁷ ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska zv. VI.*, c. d., s. 325.

⁶⁸ KOŠICKÝ, Patrik. *Obete okupácie 1968. In Moc verzus občan. Úloha represie a politického násilia v komunizme.* Bratislava : ÚPN, 2005, s. 209-218.

Ústredným bodom počítačného politického krachu invázie bol však totálny neúspech myšlienky tzv. robotnícko-roľníckej vlády (t. j. bábkovej, kolaborantskej vlády), ktorá zaujímala v hierarchii hodnôt okupačných síl a ich domácich pomáhačov (tzv. zdravého jadra strany na čele s A. Indrom, D. Kolderom a V. Biľakom) absolútne najvyššiu pozíciu. Rôzne návrhy na jej zloženie stroskotali na nesúhlase tých, s ktorými sa najviac rátalo. Najprv ich odmietol L. Štrougal, ktorý nechcel rokovať o čomkoľvek, kým nebudú prepustení zatknutí československí predstavitelia na čele s A. Dubčekom; taktiež nechcel uznať žiadanú vládu bez O. Černíka. Potom vyslovil svoj názor aj prezident ČSSR L. Svoboda. Vyhlásil, že nemôže akceptovať nijaké iné ako ústavné riešenie situácie, t. j., že sa do vedenia strany a štátu musia vrátiť všetci riadne zvolení funkcionári, ktorí boli internovaní v ZSSR. Rozhodol sa tiež, že pôjde do Moskvy, kde zabezpečí nápravu situácie. V tomto momente sa idea „robotnícko-roľníckej vlády“ ocitla v prepadlisku dejín.

Práve sme naznačili, aký osud stihol popredných predstaviteľov KSC a zároveň aj reformy socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Ráno 21. augusta ich v budove ÚV KSC zatkli sovietski výsadkári a ich „kompli-ci“ z radov Štátnej bezpečnosti. Jeden z nich dokonca vyslovil vetu: „*Zatýkam vás v mene robotnícko-roľníckej vlády vedenej súdruhom Indrom*“,⁶⁹ čo bol, pravda, neexistujúci vládny orgán. O dve hodiny neskôr A. Dubčeka spolu s O. Černíkom, J. Smrkovským, F. Krieglom, B. Šimonom a J. Špečkom previezli na pražské letisko, odkiaľ ich v noci odtransportovali najprv do poľskej Legnice a potom do ukrajinského Užhorodu. Odtiaľ ich potom odviezli do neďalekého komplexu horských chát, kde ich v nedôstojných podmienkach intenzívne strážili. Toto zatknutie a odvlečenie malo predstaviteľom Sovietskeho zväzu a spojeneckých krajín, ako aj kolaborantskej frakcii vo vedení KSC uľahčiť vytvorenie spomínanej robotnícko-roľníckej vlády. Ako sme videli, márne.

Medzi dominanty politického vývoja tesne po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa patrila aj mimoriadny XIV. zjazd KSC (tzv. vysočiansky), ktorý sa konal 22. augusta 1968 v jedálni závodu ČKD Elektrotechnika v Prahe – Vysočanoch. Žiaľ, kvôli celkovej hektickej situácii v ČSSR sa ho zúčastnilo len 50 až 70 slovenských delegátov

⁶⁹ Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima ...*, c. d., s. 72.

z celkového počtu 1219 zúčastnených, čo sa stalo v blízkej budúcnosti zdrojom viacerých problémov. Na zjazde prijali niekoľko dokumentov, v ktorých sa obrátili na členstvo KSCĽ, zahraničných komunistov i na slovenských občanov. Ubezpečili ich, že z nastúpenej cesty reformiem nikdy nezídu. Hlavným bodom rokovania však bola voľba nového ÚV KSCĽ. Tu sa naplnili obavy konzervatívco, že šancu na opätovné zvolenie nebude mať ani 20 % jeho členov, zvolených v roku 1966 na XIII. zjazde KSCĽ. Zo 166 členov ÚV KSCĽ z roku 1966 bolo do 144-členného „vysočianskeho“ ÚV KSCĽ zvolených len 23, čo bolo iba 16 %. Nový ÚV KSCĽ bol teda zložený takmer so samých reformných komunistov.

Spomínaný politický neúspech z vojenského hľadiska ináč veľmi dobre zvládnutej invázie postavil sovietske vedenie pred najmenej populárny variant riešenia danej situácie: nastolenie priamej vojenskej vlády. To bolo preň neprijateľné nielen z ideologických, ale aj politických dôvodov, lebo celá akcia by vyzerala ako agresívne dobytie inej krajiny. Preto návštevu prezidenta L. Svobodu privítali, a to nielen formálne, ale aj fakticky: na letisku ho údajne čakala polovica politického byra ÚV KSSZ na čele s L. Brežnevom a potom sa viezol v otvorenej limuzíne medzi jasajúcimi zástupmi, ktorým prikázali zaplniť chodníky pozdĺž cesty. Aj A. Dubčeka a jeho zajatých druhov rýchlo previezli do Moskvy z ich zakarpatsko-ukrajinského väzenia, aby sa mohli zúčastniť rokovaní.

Rokovania medzi sovietskymi a československými predstaviteľmi v Moskve sa konali v podmienkach nepredstaviteľného politického nátlaku voči členom delegácie ČSSR. Azda stačí vyjadrenie jeho účastníka, vtedajšieho tajomníka ÚV KSCĽ Z. Mlynára, ktorý uviedol: *„Ludská situácia niektorých členov dubčekovského vedenia sa podobala skôr postaveniu ľudí vydieraných gangstrami, ako postaveniu členov štátnej delegácie pri politických rokovaníach“*.⁷⁰ Tomu potom zodpovedal aj ich výsledok, tzv. *Moskovský protokol*. Československej delegácii sa podarilo dosiahnuť, že v ňom nebola situácia v ČSSR označená za kontrarevolučnú a ani vojenská intervencia v ňom nebola explicitne spomínaná a ospravedlňovaná. Akčný program KSCĽ tiež nebol odsúdený ako revizionistický dokument a pobyt okupačných vojsk bol časovo limitovaný, pričom sa tieto vojská

⁷⁰ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli...*, c. d., s. 247-248.

nemali miešať do vnútorných záležitostí ČSSR. Aj vedúci predstavitelia KSC a socialistického štátu mali zostať vo svojich funkciách a pokračovať vo svojej práci. Za určitých okolností by sa to mohlo považovať azda aj za úspech.

Pravda, v tomto dokumente boli aj iné ustanovenia, a tie už vonkoncom neboli – najmä z hľadiska politickej perspektívy – také pozitívne. Napríklad, predsedníctvo ÚV KSC v ňom vyhlasuje, „že tzv. *vysočiansky zjazd Komunistickej strany Československa ... je neplatný*“.⁷¹ Spomeňme si, že predovšetkým kvôli tomu sa udiala invázia spojeneckých vojsk do ČSSR. A aby bol základný zámer tohto opatrenia aj poistený, na inom mieste sa naši predstavitelia zaviazali, že „*nepripustia odstránenie z funkcií, alebo represívne opatrenia proti tým činiteľom ... strany, ktorí bojovali za upevnenie pozícií socializmu v krajine, proti antikomunistickým silám, za priateľstvo so Sovietskym zväzom*“,⁷² teda proti tzv. zdravému jadrú strany kolaborujúcemu so sovietskymi predstaviteľmi. Keď k tomu prirátame skutočnosť, že v blízkej dobe mali zo svojich funkcií vo vedení strany a štátu odísť poprední predstavitelia reformy socializmu, že sa mali okamžite ovládnuť oznamovacie prostriedky, že sa mala zastaviť činnosť spoločenských organizácií, ktoré boli garantom demokratizácie

(K 231, KAN, Dielo koncilovej obnovy a pod.), že v dočasnom pobyte okupačných vojsk v ČSSR bol „háčik“ v podobe formulácie „*keď pomínie ohrozenie vymožeností socializmu v Československu*“⁷³ (rozhodnutie o tom, kedy sa tak stane, bolo plne v rukách ZSSR), tak Moskovský protokol vytvoril excelentné podmienky na postupné odstraňovanie postulatov demokratizačného procesu a jeho protagonistov.

G. Husák sa derie k moci

Po okupácii ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy sa priam dramaticky zúžil priestor, v ktorom mohlo reformné vedenie KSC realizovať svoju moc a manévrouvaním čeliť vonkajším tlakom. Napriek tomu sa pokúsilo o akési „ústupové boje“, cieľom ktorých bolo v zmenenej politickej

⁷¹ Pozri bližšie VONDROVÁ, Jitka –NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 4/2, c. d.*, s. 271-274.

⁷² Tamže, s. 272.

⁷³ Tamže, s. 272, 274.

situácii zachrániť čo najviac z pojanuárových demokratických výdobytkov. Podľa vodcu československých reformných komunistov A. Dubčeka „naša situácia nebola beznádejná. Jestvovalo mnoho spôsobov, ako pokračovať v rezistencii. Avšak všetko záviselo od jednoty v našich radoch – hore medzi funkcionármi, i medzi českým a slovenským národom“.⁷⁴

A to bol „kameň úrazu“. Už na moskovských rokovaníach v dňoch 23. – 26. augusta 1968 sa ku konzervatívcom a reformným komunistom vo vedení KSC pridali „novotvar“, tzv. *realisti* (pôvodne reformisti), ktorí boli ochotní vyjsť sovietskym predstaviteľom v ústrety v mnohých zásadných politických otázkach. Zakladajúcimi členmi tohto zoskupenia boli G. Husák a L. Svoboda. A bol to práve G. Husák, do augusta 1968 neformálny vodca slovenských reformných komunistov, ktorý bol najväčšou prekážkou spomínaných ústupových bojov. A. Dubček opäť spomína, že bol presvedčený o možnosti nadviazať v KSC na konsolidačné májové plénum ÚV KSC a tak prekonať krízu. Hlavnou prekážkou pre toto jeho úsilie však vôbec nebol V. Biľak, „ten bigotný hlupák“, ako ho výslovne nazval, ale G. Husák, ktorý toto jeho úsilie cieľavedome torpédoval z pozície prvého tajomníka ÚV KSS.⁷⁵

G. Husák bol do tejto funkcie zvolený na mimoriadnom zjazde KSS 26. – 28. 1968. Práve na tomto zjazde sa mu podarilo splniť pranie sovietskych predstaviteľov a dosiahnuť legalizáciu výsledkov moskovských rokovaní, ich zakotvenie do politicko-mocenských štruktúr ČSSR, ako aj odmietnutie XIV. mimoriadneho (vysočianskeho) zjazdu KSC. Proti úsiliu A. Dubčeka o ústupové boje postavil svoje vlastné politické krédo: priam rigorózne dodržiavanie zásad Moskovského protokolu, pričom nestrpel nijaké politické lavírovanie s cieľom zachovania aspoň niektorých zásad reformy. Na zasadaní ÚV KSS 5. septembra 1968 v tejto súvislosti vyhlásil, že plnenie záväzkov Moskovského protokolu „nie je možné dajakou chytristikou, alebo dajakým podfukom“.⁷⁶ Pomocou svojich slovenských i českých „realistických“ stúpencov v ÚV KSS a ÚV KSC vytvoril silný blok, bez ktorého nebolo možné v československej politike

⁷⁴ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná...*, c. d., s. 220.

⁷⁵ REIMAN, Michal. Setkání s Alexandrem Dubčekem ve Vídni v listopadu 1988. *Soudobé dějiny* 1/2002, s. 142.

⁷⁶ SNA, f. ÚV KSS, zasadanie ÚV KSS 5. 9. 1968. *Referát prvého tajomníka ÚV KSS G. Husáka*, k. č. 1881.

takmer nič presadiť. V období od septembra 1968 do jari 1969 sa mu napokon podarilo vytvoriť na Slovensku skonsolidované politické prostredie, ktoré malo byť predobrazom neskoršej situácie v celej ČSSR.

Hlavným leitmotívom politických úsilí G. Husáka bolo zapáčiť sa svojou činnosťou sovietskym predstaviteľom a presvedčiť ich, že práve on je najvhodnejším kandidátom na funkciu prvého tajomníka ÚV KSČ. Neomylné cítil, že dni A. Dubčeka v tejto funkcii sú už spočítané. Preto im veľmi aktívne pomáhal pri odstavovaní najvplyvnejších mužov reformy z ich funkcií. Klasickým príkladom tejto činnosti bola kauza J. Smrkovského, predsedu Národného zhromaždenia ČSSR, ktorá sa odvíjala koncom roku 1968 a začiatkom roku 1969.

G. Husák, ktorý bol spolu s A. Dubčekom, L. Svobodom a O. Černíkom pozvaný na sovietsko-československé rokovania do Kyjeva 7. – 8. decembra 1968 – práve namiesto J. Smrkovského, si veľmi pozorne vy počul slová L. Brežneva: „*Netajíme sa tým, že nás poburuje činnosť Smrkovského, nikto z vás sa však neodhodlal volať ho na zodpovednosť*“. A potom, akoby očistom, venoval L. Brežnev pozornosť budovaniu federálnych orgánov od 1. januára 1969 – v zmysle ústavného zákona o československej federácii: „*Je veľmi dôležité, aby ste sa pri riešení kádrových otázok nedopustili chýb ..., pretože ak by ste sa ich dopustili teraz, budete ich potom omnoho ťažšie naprávať*“.⁷⁷ Okamžite pochopil, čo sa od neho očakáva...

Na zasadaní ÚV KSS 21. – 22. decembra 1968 zrazu G. Husák upozornil, že všetky najvyššie štátne funkcie: prezident republiky, predseda vlády ČSSR i predseda Národného zhromaždenia sú v českých rukách a preto požadoval, aby sa táto nerovnováha riešila. Keďže pozícia prezidenta republiky L. Svobodu bola v tom čase neotrasiteľná a predsedu vlády ČSSR O. Černíka G. Husák zatiaľ nepovažoval za prekážku svojich ďalších plánov (a ani sovietski predstavitelia si nežiadali jeho hlavu), voľba odstúpenia padla na J. Smrkovského. Začiatkom januára 1969, po búrlivom odpore najmä českej občianskej spoločnosti, napokon J. Smrkovský kapituloval a predsedom Federálneho zhromaždenia sa stal Slováč P. Colotka. Práve v súvislosti s touto kauzou sa 16. januára 1969 v centre Prahy upálil študent J. Palach, na protest proti obnovovaným

⁷⁷ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 4/3*. Brno : Doplněk, 1997, s. 217, 219.

totalitným politickým praktikám v ČSSR. Svoje skutočné politické zábery pritom G. Husák priznal už v záverečnom slove na spomínanom zasadaní ÚV KSS 21. – 22. decembra 1968: „*Ja poviem otvorene ... nerobili by sme z tejto veci prestížnu otázku, keby išlo o súdruha ako je napríklad súdruh Svoboda, alebo niekto iný*“⁷⁸. A. Dubček, ktorý stál na čele slovenských emancipačných snáh už v období tzv. predjaria (1963 – 1964) a po januári 1968 bol dôsledným stúpencom federácie, to neskôr komentoval slovami: „*Husákovu bodnutie do chrbta znamenalo najhoršiu zo všetkých zrád v období medzi augustom 1968 a aprílom 1969*“.⁷⁹ Politický vývoj má totiž vždy svoju hierarchiu hodnôt a v hierarchii hodnôt tejto konkrétnej situácie stála otázka obrany reformy socializmu vyššie ako národná otázka.

G Husák sa aj v nasledujúcich mesiacoch snažil vo všetkom vychádzať v ústrety sovietskemu vedeniu a aj naďalej formovať politickú situáciu na Slovensku tak, aby bola prototypom marxisticko-leninsky spravovanej socialistickej spoločnosti sovietskeho typu. Napokon dostal od L. Brežneva pozvanie na tajné a neoficiálne stretnutie 13. apríla 1969 na letisku v Mukačeve (podkarpatská Ukrajina), kde sa už predstavil ako horúci kandidát na prvého tajomníka ÚV KSČ. Treba zdôrazniť, že v rámci hľadania vhodného kandidáta na túto funkciu pozvali presne o mesiac skôr do Moskvy aj predsedu vlády ČSSR O. Černíka, no ten túto funkciu odmietol, lebo nedokázal akceptovať tvrdé normalizačné oparenia, ktoré podľa sovietskych predstaviteľov musel vykonať budúci prvý tajomník ÚV KSČ.⁸⁰ No G. Husák neváhal. Podmienky pre prijatie tejto funkcie boli iste kruté, zabezpečujúce návrat do pomerov pred januárom 1968, ba čo viac, pred aprílom 1963, no Husáková túžba po moci bola ešte krutejšia... Rozhovor medzi L. Brežnevom a G. Husákom v Mukačeve bola potom prísne utajovanou skutočnosťou a aj sám G. Husák o ňom informoval niektorých členov predsedníctva ÚV KSČ až začiatkom sedemdesiatych rokov.⁸¹

Na zasadaní ÚV KSČ 17. apríla 1969 napokon A. Dubček na funkciu

⁷⁸ SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 21. – 22. 12. 1968. *Záverečné slovo G. Husáka*, k. č. 1883.

⁷⁹ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná...*, c. d., s. 239.

⁸⁰ O. Černík to uviedol v rozhovore pre Komisiu vlády ČSFR pre analýzu udalostí v rokoch 1967 – 1970 (tzv. Menclová komisia) 19. januára 1990. Pozri DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969. Anatomie jedného mocenského zvratu*. Brno : Doplněk, 2006, s. 162.

⁸¹ PLEVZA, Viliam. *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava : Tatrapress, 1991, s. 123-124.

prvého tajomníka ÚV KSČ rezignoval a do tejto funkcie zvolili G. Husáka. Hlasovali za neho nielen jeho „realisti“, ale aj konzervatívci, ktorí sa nádejali, že takú róznu normalizačnú politiku, akú praktizoval na Slovensku, bude uskutočňovať aj v celoštátnom meradle a v tejto situácii sa im podarí opäť si vydoberť pozície, stratené po januári 1968. Reformátori zaňho hlasovali zasa preto, lebo boli presvedčení, že výmenou za určité ústupky Sovietskemu zväzu bude môcť aj naďalej pokračovať demokratický proces, i keď pomalšie a opatrnejšie. Verili, že G. Husák, pred augustom 1968 vodca slovenských reformných komunistov, pripustí názorovú toleranciu, urýchli konanie riadneho XIV. zjazdu KSČ, ako aj voľieb do zastupiteľských zborov a presadí tak pokračovanie aspoň obmedzených reforiem.

Nástup normalizačného vedenia KSČ

Tieto nádeje však začali zhasínať už mesiac po nástupe G. Husáka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. V úvode svojho referátu na zasadnutí ÚV KSČ 29. – 30. mája 1969 síce ešte stále zdôrazňoval potrebu pokračovať v januárovej línii KSČ, no tzv. *Realizačná smernica* prijatá na tomto fóre už jednoznačne signalizovala návrat k dogmatickému socializmu sovietskeho typu spreď apríla 1963. Táto smernica pozostávala z piatich bodov, ktoré predstavovali hlavné smery, ktorými sa mala uberať budúca normalizácia spoločenského života v ČSSR: 1. Obnovenie jednoty strany na principiálnych základoch marxisticko-leninského učenia. 2. Obnovenie vedúcej úlohy komunistickej strany v našej spoločnosti, osobitne v masových organizáciách Národného frontu. 3. Riešenie ťažkých ekonomických problémov tradičnými prostriedkami sovietskej socialistickej ekonomiky. 4. Upevnenie funkcie socialistickeho štátu, t. j. návrat k direktívnemu riadeniu všetkých sfér spoločenského života v duchu smerníc KSČ. 5. Riešenie našich vzťahov s bratskými komunistickými stranami Sovietskeho zväzu a ostatných socialistických krajín.⁸²

Po tejto jasnej demonštrácii úmyslov nového Husákovho vedenia KSČ došlo k poslednému veľkému vzopätiu sa občianskej spoločnosti v ČSSR proti nástupu „normalizácie spoločenského života“. Začalo sa to

⁸² VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 9/4*. Brno : Doplněk, 2003, s. 414-437, 468-477.

nevinne, na známom festivale populárnych piesní Bratislavská lýra v júni 1969, keď viaceré skladby prihlásené do súťaže svojimi metaforickými textami jednoznačne odsudzovali okupáciu ČSSR a potlačanie duchovnej slobody v našej krajine.⁸³ Pokračovalo to koncom júla 1969 vo Vysokých Tatrách počas medzinárodného výstupu mládeže na Rysy, keď sa obvyklý kultúrny program na Gerlachovských lúkach zmenil na vášnivú demonštráciu slovenskej a českej mládeže proti okupácii a začiatkom normalizácie, ktorú len s ťažkosťami potlačila polícia.⁸⁴ A napokon to vyvrcholilo v dňoch 18. – 21. augusta 1969 demonštráciami v celej ČSSR pri príležitosti 1. výročia okupácie Československa vojskami Varšavskej zmluvy.

Prirodzene, prím hrala Praha, kde zasiahli aj obrnené vojenské transportéry a výstrelmi z nich boli usmrtení dvaja mladíci. Večer 21. augusta zasiahli aj motorizované vojenské jednotky, ktoré do Prahy prichádzali už od skorých ranných hodín. Nasadenie tankového pluku v Prahe, tankovej jednotky v Brne a ďalších vojenských oddielov v iných mestách bolo najväčším bojovým nasadením ČSLA v povojnovom období. Počas týchto nepokojov bolo usmrtených päť demonštrantov a jeden vojak zahynul počas presunov vojsk. Desiatky ľudí bolo ťažko a stovky ľahko zranených Bol to najväčší otvorený odpor proti totalitnému režimu v Československu v celých jeho dejinách.⁸⁵

Po týchto brutálnych zásahoch proti demonštrantom Husákovo vedenie KSČ pochopilo, že práve násilie je ten najsprávnejší prostriedok na nastolenie opätovného „poriadku“, na dosiahnutie vysnívaného cieľa – normalizovanej socialistickej spoločnosti. Preto hneď „zahorúca“, na druhý deň 22. augusta 1969, bez účasti radových poslancov, prijalo predsedníctvo Federálneho zhromaždenia *Zákonné opatrenie č. 99/1969 Zb. o niektorých prechodných opatreniach na upevnenie a ochranu verejného poriadku*, ktoré malo zabrániť činnosti „protisocialistických živlov“. Ľudovo sa mu tiež hovorilo „obuškový zákon“. Podľa tohto zákona mohli byť demonštrujúci občania odsúdení do väzenia alebo na vysokú finančnú

⁸³ Pozri bližšie BÁLINTOVÁ, Lenka. Bratislavská lýra v kultúrno-politickom kontexte šesťdesiatych rokov 20. storočia. In *Historický časopis*, r. 52, 2004, č. 1, s. 78-84.

⁸⁴ Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima...*, c. d., s. 178-179.

⁸⁵ BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch. *Československo roku 1968, 2. díl: počátky normalizace*. Praha : Parta, 1993, s. 74.

pokutu, mohli byť „vyhodení“ z práce alebo z vysokej školy, alebo zbavení svojej funkcie. A toto zákonné opatrenie, ktoré bolo tvrdým zásahom proti posledným zvyškom demokratizačného procesu, podpísali traja „muži januára“: prezident republiky L. Svoboda, predseda federálnej vlády O. Černík a napokon aj symbol „Pražskej jari“ A. Dubček...

Epilóg

V nasledujúcom roku sa napokon pristúpilo k najtragickejšiemu opatreniu prvej fázy normalizácie československej spoločnosti – k čistkám v KSČ. Ich konečné výsledky boli schválené na zasadaní ÚV KSČ 10. – 11. decembra 1970. Zatiaľ čo k prvému januáru 1970 bolo v KSČ 1 535 537 členov, v priebehu straníckych pohovorov bolo rozhodnuté nevydať legitimáciu 326 817 členom, t. j. 21,7 %.⁸⁶ Prirodzene, najviac bola postihnutá „pracujúca inteligencia“. Takýto postup musel mať zákonite za následok nedostatok kvalifikovaných síl, za ktorých nebola adekvátna náhrada. V niektorých krajoch sa jednalo až o 30 – 40 tisíc ľudí.⁸⁷ Aj G. Husák na zasadaní ÚV KSČ 10. – 11. decembra 1970 lamentoval, že „*takmer všade nám chýbajú ľudia*“. Sľuboval, že sa tento nepriaznivý stav bude riešiť, lebo „*žiadny režim nezahadzuje skúsenosti, vedomosti a talenty ľudí. Nemôžeme to ani my robiť, nemáme k tomu žiadne dôvody*“.⁸⁸ Zdá sa však, že nikto z prítomných nebral jeho slová ako vážny praktický a etický problém; väčšina diskutujúcich svorne vyhlasovala neúprosny boj pravicovo-oportunistickým a revizionistickým silám aj naďalej a do všetkých dôsledkov. Nakoniec sa paradoxne naplnilo varovanie R. Richtu z jeho slávnej knihy *Civilizácia na rózcestí*, že ten, kto vo vtedajšom bipolárnom svete nedokáže včas vyrovnať krok a vytvoriť podmienky pre úspešnú recepciu vedecko-technickej revolúcie, v súfaži dvoch spoločenských poriadkov neobstojí. Reštaurácia starých, nevykonných, v podstate stalinských hospodárskych metód a súčasná morálna likvidácia špičiek inteligencie boli vlastne jednými zo základných príčin pádu

⁸⁶ SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970. *Celkové výsledky výmeny straníckych legitimácií v KSČ (výťah zo správy ÚV KSČ)*, k. č. 1890.

⁸⁷ BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch. Československo roku 1968. 2. díl: počátky normalizace, c. d., s. 98.

⁸⁸ A ÚSD AV ČR. *Zápis ze zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 10. – 11. prosince 1970*. Praha : 1970, č. D IV/36.

komunizmu v Československu i zániku sovietskeho bloku. Na tom istom zasadaní ÚV KSČ schválili aj dokument *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Tento manifest neostalinizmu, ktorý dokonale falšoval novodobé dejiny Československa, bol potom dvadsať rokov mocnou hrádzou proti akémukoľvek pokroku vo všetkých oblastiach spoločenského života.

Summary

The "golden sixties". The political developments in Slovakia in the 60s of the 20th century

The study discusses political developments in Slovakia in the so-called "golden sixties" – a period of certain cautious liberalization trends culminating in the 1968 attempt to reform the Soviet-style socialism in the former Czechoslovakia. To understand why there still remains such a lasting intensive remembrance of this time, one must realize it was then that the citizens of Czechoslovakia could briefly feel the whiff of freedom and democracy, after the tragic 50s characterized by brutal political oppression and social engineering, destroying all the previous material and spiritual infrastructure. This paper attempts to assess the causes of this social phenomenon – of the liberalization of Slovak social system in the years 1963 – 1967 (the so-called „Before spring“), the course of the attempt to reform socialism in Czechoslovakia in 1968 and its distinctive features in Slovakia, as well as the onset of "normalization" of social system in Czechoslovakia and Slovakia, first after the occupation of Czechoslovakia by the Warsaw Pact troops in late August 1968, but especially after Mr. G. Husak became first Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia in mid-April 1969. The above-mentioned Soviet-style normalization of socialism in Czechoslovakia then caused an incredible moral and political marasmus which resulted in a deadlock stagnation of political, economic, social and spiritual life of society. From this lethargy was then Czech and Slovak Society roused only by the time of "Velvet Revolution" in November 1989.